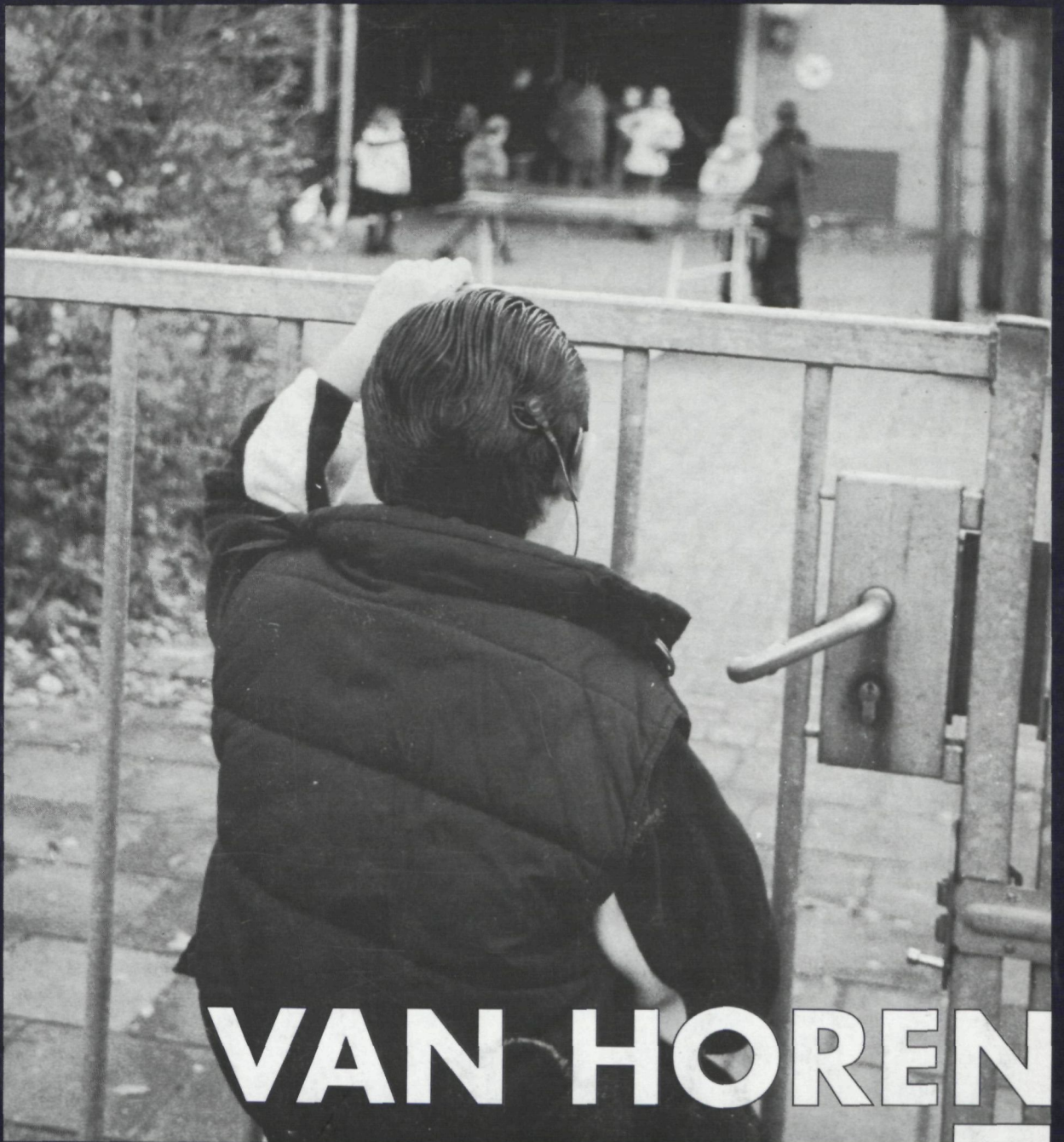

nummer 4
december 2002
jaargang 43

VAN HOREN

EGGEN

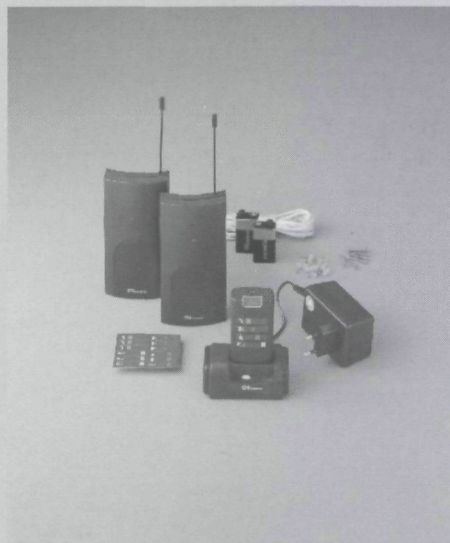
Dilemma's en keuzes

Kinderklanken en Peuterpraat

Onderwijsdoelen en expertise

Gehoer krijgen!?! MET ALERT 1 UITGEFLITST!!

Draadloos wek-/ waarschuwingssysteem

Onopvallend,
zonder flitsen
de deurbel
"horen"

DANAVOX
Partners in Hearing Care

)))))) **Phonic Ear**
Solo-apparatuur

Wij hebben oor voor uw gehoor!

- Solaris solo-apparatuur zorgt voor:
- beter spraakverstaan, ook bij omgevingslawaai;
 - ondersteuning bij het spraakafzien;
 - meer betrokkenheid bij het onderwijs;
 - meer betrokkenheid bij de omgeving.

Voor informatie en advies:

GN Danavox Nederland BV
Postbus 19, 6950 AA Dieren
Telefoon: (0313) 422688
Telefax: (0313) 421446

foto: Harry Op den Kramp

INHOUDSOPGAVE & TEN GELEIDE

ARTIKELEN

<i>Dilemma's en keuzes; ouders en professionals rondom een opgroeiend doof kind</i>	4
<i>Frank en Monique van Dillen "Kinderklanken" en "Peuterpraat", taalstimulering voor kleuters en peuters</i>	12
<i>Dick Kuijt, Tine Bruijne-van Luik, Margriet Zuidhof Onderwijsdoelen en expertise</i>	17
<i>Marjan Elzer</i>	

GEHOORD EN GEZIEN	22
--------------------------	----

VAN DE BESTUREN	25
------------------------	----

COLUMN	25
---------------	----

BINNENLANDSE TIJDSCHRIFTEN	26
-----------------------------------	----

BUITENLANDSE TIJDSCHRIFTEN	26
-----------------------------------	----

NIEUWSMARKT	28
--------------------	----

AUTEURSRICHTLIJNEN	33
---------------------------	----

COLOFON	34
----------------	----

SCHOLENLIJST	34
---------------------	----

TEN GELEIDE

Ouders als tijgers wens je alle kinderen van tijd tot tijd toe, maar kinderen met een beperking van welke omvang of aard dan ook hebben het nodig dat hun ouders die rol vaker vervullen. Zulke "tijgers" betonen zich Frank en Monique van Dillen in hun bijdrage "Dilemma's en keuzes." Zij beschrijven indringend het proces van schoolkeuze voor hun dove zoon Lex.

Dat leidde in deze Van Horen Zeggen tot een verschijnsel dat we niet vaak in ons tijdschrift aantreffen: veel reacties. Vanuit de ouderorganisaties reageren Fodok en Foss en Boerman en Wever als vertegenwoordigers van hulpverlenende instanties. Ondanks de verschillende invalshoeken van die reacties valt een overeenkomst op: meer samenwerking en dialoog is gewenst tussen ouders, onderwijsgevenden en zorgverleners. Minder 'verzui-ling' om met de Fodok te spreken. Dat was ook de wens van de regering die destijds het startschot heeft gegeven voor vraagsturing in zorg en onderwijs. Ziehier een resultaat: ouders motiveren hun eigen keuzen en bekritisere- ren de informatieverstrekking binnen onderwijs- en zorgvoorzieningen.

Doemt bij u ook de overheid op die vraagsturing lanceerde, maar die het instellen van Indicatie Commissies voor zorg en onderwijs tot heden opschort en uitstelt? beetje misrekening van de re-organisatorische consequen- ties van zo'n operatie misschien? Het oordeel is aan de lezers. Maar zonder dialoog en samenwerking waren Elzer's bijdrage "Onderwijsdoelen en Expertise" evenals de concrete handreiking van "werkvloer tot werkvloer" van Kuijt e.a. in het taalstimuleringsprogramma "Kinderklanken en Peuterpraat" niet tot stand gekomen. Tot zover hebben alle deelnemers aan dit debat gelijk: het gaat om dialoog en samenwerking tussen mensen die ook samen - dus meer zoals leeuwen - kunnen vechten wanneer dat is vereist. Bijvoorbeeld om de overheid te helpen wat realistischer te plannen ?

Nini Hoiting

DILEMMA'S EN KEUZES; OUDERS EN PROFESSIONALS RONDOM EEN OPGROEIEND DOOF KIND

Frank en Monique van Dillen

Samenvatting

Als ouders en ervaringsdeskundigen bij uitstek met betrekking tot de ontwikkeling van ons dove kind met een cochleair implantaat, beschrijven wij in dit artikel de keuzes waarvoor wij stonden bij de opvoeding van onze zoon Lex (nu zeven jaar oud) vanaf de intake, via de vroegbegeleiding tot aan de schoolkeuze; de mogelijkheden maar vooral ook de onmogelijkheden van speciaal onderwijs, het moment van integratie en de mogelijkheden en onmogelijkheden van het reguliere onderwijs. Het is geschreven vanuit onze perceptie en natuurlijk niet exemplarisch voor alle ouders en opvoeders in het land met een doof kind. Wel menen wij te mogen stellen dat onze ervaring niet geheel op zichzelf staat en dat onderstaand verhaal ook door andere ouders zou kunnen zijn geschreven.

Gezinssituatie en de eerste contacten met het Doveninstituut

Onze dove zoon Lex is ons tweede kind en wij hebben een 1 jaar oudere zoon die hoort. Ook wij ouders hebben geen hoorprobleem. De zwangerschap liep voorspoedig, de bevalling was zwaar maar niet abnormaal en er was direct na de geboorte geen reden om aan zijn gehoor te twijfelen (In 1998 is middels een onderzoek vastgesteld dat zijn doofheid erfelijk is). Toen Lex enkele maanden oud was vonden wij dat hij soms zo ernstig keek, had hij veel last van looporen en leek

DE ROL VAN DE PROFESSIONELE HULPVERLENER

Rob Boerman

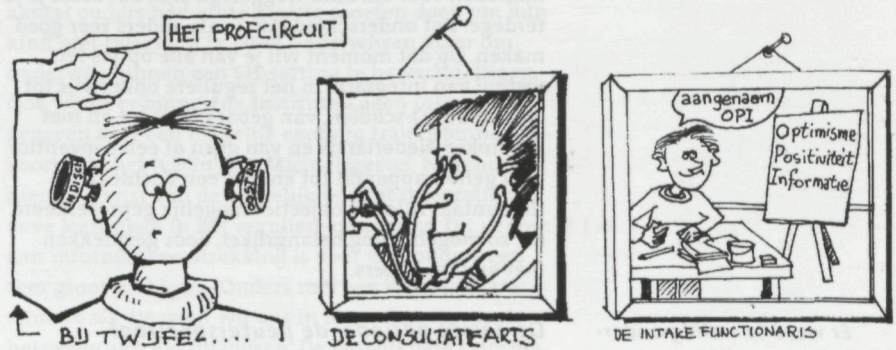
Met veel respect heb ik het verhaal gelezen van de ouders van Lex. Dat respect komt voort uit de openheid waarmee zij ons een kijkje gunnen in hun leven en hun gezin. Op een eerlijke manier beschrijven zij een deel van hun levensverhaal, de geboorte van hun tweede zoon, de ontdekking van zijn eigenaardigheid, hun reactie daarop en de afwegingen die zij hebben gemaakt. Er is mij gevraagd daar een inleiding op te schrijven. Dat houdt het gevaar in van het bekritisieren van wensen, verwachtingen en afwegingen die Frank en Monique van Dillen hebben moeten maken. Het kan een inbreuk zijn op de intimiteit van reeds geschreven hoofdstukken uit dat levensverhaal. Dat is zeker niet mijn intentie. Wij, hulpverleners willen

leren van deze verhalen. We kunnen dat alleen doen door die verhalen serieus te nemen en te bespreken met elkaar. Niet om de ouders, hun kwaliteiten en hun keuzes te evalueren, maar om ons gedrag, zoals het op ouders overkomt te bespreken en te verbeteren.

Een centraal uitgangspunt in het verhaal is een keuze die Lex' ouders vermoedelijk al vroeg hebben genomen: "Wij wilden een opvoeding voor hem die zo dicht mogelijk ligt bij die van zijn horende broer". Daarmee wordt ook de bijzondere band tussen Lex en zijn ouders zichtbaar. Dat is geen toevallige band. Het gaat over de exclusieve band tussen ouders en hun kinderen. In deze exclusieve band komt de onvoorwaardelijke liefde van ouders voor hun kinderen tot uitdrukking. De eigenaardigheden van hun kinderen staan die liefde niet in de weg. En onderlinge verschillen geven ouders wellicht extra motivatie tot gelijkwaardige liefde voor beide kinderen. Zowel Lex als zijn oudere broer hebben beide recht op die onvoorwaardelijke liefde en op een exclusieve band. Kinderen in een gezin horen herkenbaar bij elkaar, met behoud van ieders eigenaardigheden. Herkenbaar ook in de betekenis van kinderen zijn van hun ouders.

het alsof hij soms niet goed hoorde. De huisarts en de consultatiearts wijdden dit in eerste instantie aan het feit dat hij vaak verstopte oren had. Wij bleven twijfelen omdat hij bijna nooit reageerde op lawaai en overal doorheen sliep. Toen zijn looporen alsmat aan bleven houden kreeg hij op ruim 1-jarige leeftijd buisjes. Vanaf toen gingen de onderzoeken ietwat sneller, maar niet snel genoeg naar onze zin: in oktober 1996 kreeg hij een gehoortest en werden wij doorverwezen naar het Audiologisch Centrum. Een vrijveld test gaf geen duidelijk beeld en er werd thuis (in twee instanties) een BERA-onderzoek gedaan. In januari 1997 (Lex was toen ruim anderhalf jaar oud) kwam duidelijkheid: Lex had een gehoorverlies van ongeveer 80 dB en wij werden doorverwezen naar het Doveninstituut. Op dat moment gaat er van alles door je heen: zal hij ooit iets kunnen horen, zou hij kunnen leren praten of zelfs (hoe vreemd kun je denken): zal hij ooit een relatie aan kunnen gaan? Allemaal vragen die bij ons opkwamen. Wel was direct onze conclusie dat we nu snel aan de slag moesten om alles eruit te halen wat er in zat. Op dat moment wisten wij nog niets van doofheid en wat daar mee samenhangt, maar één ding was wel al snel duidelijk: de spraaktaalontwikkeling is nu in een cruciale fase en wij moeten Lex daarbij het maximale geven wat hij aan kan.

Zo ontstond in 1997 het eerste contact met het Doveninstituut middels een intakefunctionaris. Je komt dan nog met veel meer vragen dan er antwoorden zijn en je probeert ze te ordenen. Wat er dan voor ons als ouders van belang was hebben wij in "onze" intake functionaris gevonden: *optimisme, positiviteit en informatie*. Daardoor kregen wij als ouder een perspectief voor ons kind; iets wat je soms niet denkt te hebben. Destijds had het ons aan uitgebreide en brede informatie ontbroken, en die hebben wij ons als ouders zelf maar toegankelijk gemaakt. Brede informatie is een van de vanzelfsprekendheden die wij gemist hebben in het eerste contact met het Doveninstituut. Natuurlijk weet je dat niet alle moge-

Bij onze intakefunctionaris vonden wij optimisme, positiviteit en informatie

Deze hoofdstukken uit het levensverhaal van Frank en Monique van Dillen gaan ook over hun relatie met hulpverleners. Kinderen zijn de kinderen van hun ouders, met al hun eigenaardigheden. Maar bij een aantal eigenaardigheden is er ook nog sprake van een andere categorie: je bent niet alleen kind (of mens), maar ook nog gehandicapt. Een kind dat anders is. En bij dit anders-zijn horen specialisten en hulpverleners. Het eigen-kind-zijn (Lex, het kind van Frank en Monique) en het anders-zijn (het slechthorende kind met een cochleair implantaat). In het verhaal vindt als het ware een belangenstrijd plaats. Een strijd tussen het eigene en het eigenaardige. Alsof er voor één van de twee gekozen zou moeten worden. Het is in het belang van een gehandicapt kind dat er op de juiste wijze wordt samengewerkt tussen ouders en hulpverleners. Zodat er een synthese plaats vindt van het eigene en het andere, de eigenaardigheid. Dat kan uitstekend plaatsvinden binnen een samenwerkingsmodel. In dit model krijgen ouders de ruimte om hun verantwoordelijkheid als opvoeder uit te oefenen. In het verhaal van Lex is het primair de keuze van de ouders om zijn opvoeding zo min mogelijk te laten verschillen van die van zijn broer. Op die keuze behoren hulpverleners aan te sluiten. Ouders hebben namelijk de (zware) verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van leven van hun kinderen. Ze hebben daarbij meestal veel vragen. Vragen waarop hulpverleners uitgebreid behoren in te gaan. De eerste uitda-

ging voor een professionele hulpverlener is om naar de ouders te luisteren, hun de gelegenheid te geven te vertellen over hun eigen kind. De tweede uitdaging is om ouders goede informatie te geven op de vragen die zij stellen. Die informatie moet aan drie eisen voldoen: de informatie gaat in op alle vragen van de ouders, de informatie is volledig en is begrijpelijk voor de ouders. De derde uitdaging is om ouders de gelegenheid te geven zelf keuzes te maken op basis van afwegingen die zij maken. Keuzes die aansluiten bij hun levensverhaal. Zodat het hun eigen kind met eigenaardigheden wordt. Een volgende uitdaging betreft de uitvoering, waarbij we naast de ouders blijven, mee gaan op de weg die zij kiezen en daar, op die weg hulp bieden waar dat nodig blijkt te zijn.

Literatuur

- Boerman, R.A. (2000), **Ouders als partners**, Speciaal Onderwijs, 72,10, p.335-342.
 Isarin, J. (2001), **De eigen ander**, Budel: Damon.
 Boerman, R.A. (2002), **Het opstellen van handelingsplannen**, Van Horen Zeggen, 43, 2, p.15-20

Rob Boerman is directeur van Auris Dienstverlening te Driebergen
 Contactadres:
 Auris Dienstverlening
 Hoofdstraat 78, 3972 LB Driebergen
 E-mail: dienstverlening@auris3bergen.nl

lijkheden voor elk kind weggelegd zijn, dat besef je je terdege. Dat onderscheid kun je als ouders zeer goed maken. Op dat moment wil je van alle opties iets weten: van integratie in het reguliere onderwijs tot en met de SO-scholen, van gebarentaal tot en met gesproken Nederlands en van geen of een conventioneel gehoorapparaat tot en met een Cochleair Implantaat. Alles zo objectief mogelijk gepresenteerd en, zo mogelijk nog belangrijker, door gesprekken met andere ouders.

Er werd te weinig ondersteuning ervaren voor de eentalige richting

De eerste periode: de peuterspeelzaal

Bij de opvoeding van Lex en de door ons te maken keuzes hebben wij altijd de opvoeding van onze oudste zoon voor ogen gehouden: welke keuzes zouden wij voor hem maken? Dat wil niet zeggen dat Lex hetzelfde moest doen of moest bereiken als hij, maar wel dat zijn doof-zijn in principe geen excuus mocht zijn om andere keuzes te maken. Dit heeft naar onze mening niets te maken met het al dan of niet ontkennen van zijn doofheid, maar meer met onze overtuiging dat een doof kind op de eerste plaats een kind is met op de tweede plaats een hoorprobleem. Door ons dat goed bewust te zijn konden wij de toekomstige keuzes enigszins makkelijker maken. Met de nadruk op enigszins, omdat wij telkens weer teruggeworpen werden in die twijfel. Doe je er wel goed aan om hem (zo jong al) te belasten met onze keuze; moet je het niet uitstellen totdat je meer weet over zijn mogelijkheden? Er blijven altijd momenten van verwarring ten tijde van de eerste keuzes. Dit hoeft niet altijd direct opgelost te worden, maar een deskundig en luisterend oor is dan al voldoende. De verwarring was ook aanwezig op het moment dat wij voor de keuze stonden om Lex in een eentalige of in de tweetalige peutergroep op het Instituut te plaatsen. Op dat moment leek het alsof wij een keuze maakten voor het leven die ons zeer zwaar zou vallen. Maar wij hebben gekozen voor de richting die wij gevoelsmatig hadden: de eentalige peutergroep. Een keuze voor eentaligheid omdat Lex op zal groeien in een horende omgeving. Niemand uit ons gezin is doof en ook niemand in de verdere familie. Ons beeld werd professioneel door de logopedist ondersteund: Lex was en is een zeer communicatieve jongen en maakte zich op dat moment (2 jaar) duidelijk middels heldere stemgeving en was daarnaast zeer gericht op het gezicht. Een verwijt dat wij nog wel eens van andere ouders kregen was dat wij het doof-zijn van Lex ontkenden door hem oraal op te voeden! Iets waarvan wij gruwden: wij zijn primair verantwoordelijk voor de opvoeding van onze kinderen en maken, totdat zij dat zelf kunnen, de keuze voor hen. Want de discussie over de mogelijke opvoeding van je horende kind en de al dan of niet juiste keuze vindt ook niet plaats op het schoolplein bij een willekeurige school, niet tussen ouders onderling maar ook niet tussen leerkracht en ouders. Dit is namelijk een privékeuze, een privéaangelegenheid en kan dus nooit overgenomen worden door de professional laat

staan door andere ouders. Op dat moment moet ook de professionele instelling de keuze onvoorwaardelijk ondersteunen en deze zo goed mogelijk faciliteren. Nooit sturen of in twijfel trekken: iets wat wij helaas soms wel ervaren hebben. Bij het bijstaan van deze keuzes moet naar onze mening de professionele hulpverlener zeer terughoudend opereren als het gaat om zijn of haar mening.

De tweede periode: de SO-school

Vanaf het moment dat Lex in de eentalige peutergroep zat, is er bij ons geen twijfel meer geweest of hij op zijn plaats zat. Hij ontwikkelde zich goed, was open in de communicatie en gebruikte volop zijn stem. Ook de verdere ontwikkeling verliep goed voor zijn leeftijd, hij ging communicatief sterk vooruit en maakte zeer goed gebruik van zijn apparatuur. Op dat moment (eind 1997) ging hij ook naar een peuterspeelzaal in het dorp. Zowel wij als ouders, maar ook de orthopedagoge vonden dit alles een prima basis voor zijn verdere ontwikkeling. Wij hadden dan ook geen enkele twijfel meer over de destijds ingeslagen weg en wilden hem inschrijven op de eentalige basisschool binnen het Doveninstituut. Op dat moment kwamen bij ons ook al de eerste vragen op over de eventuele voors- en tegens van integratie in het reguliere onderwijs en het moment van beslissen daarover. Wij wisten inmiddels na gesprekken en bezoeken op school, dat binnen de speciale school zeer veel ervaring was met ambulante begeleiding.

Vanaf het moment dat hij op de speciale basisschool zit wordt voor ons en andere ouders het succes en de jarenlange ervaring van de school met betrekking tot integratie in het reguliere onderwijs pijnlijk duidelijk. De school zal op termijn te klein worden om een eigen bestaansrecht te houden, er waren ongeveer 100 leerlingen ingeschreven waarvan er ongeveer 60 ambulante begeleiding kregen in het reguliere onderwijs en er zaten dus ongeveer 40 leerlingen op de locatie. De verwachting was dat dit alleen maar minder zou worden. Dit gaf onder de leerkrachten, maar ook onder de ouders van de leerlingen op de school zeer veel onrust. Daarbij speelde op de achtergrond de inhaalslag mee die het Instituut op dat moment aan het maken was en de daarmee gepaard gaande ontwikkeling van de NGT. Er werd te weinig ondersteuning ervaren voor de eentalige richting. Voor de mogelijkheid om die keuze ook in de toekomst veilig te stellen hebben een aantal ouders zich ingezet. Bij sommigen op het Instituut leefde het beeld dat de ouders die de keuze gemaakt hebben voor de eentalige richting tegen de tweetalige richting zouden zijn. Op dat vlak hebben de ouders hun punt in het verleden blijkbaar niet duidelijk genoeg kunnen overbrengen: men was en is niet tegen gebaren, tweetaligheid of NGT, maar men is voor de keuzevrijheid van onderwijs voor dove kinderen, met alle opties die er zijn. Een zelfde mening is het personeel van de school toegedaan.

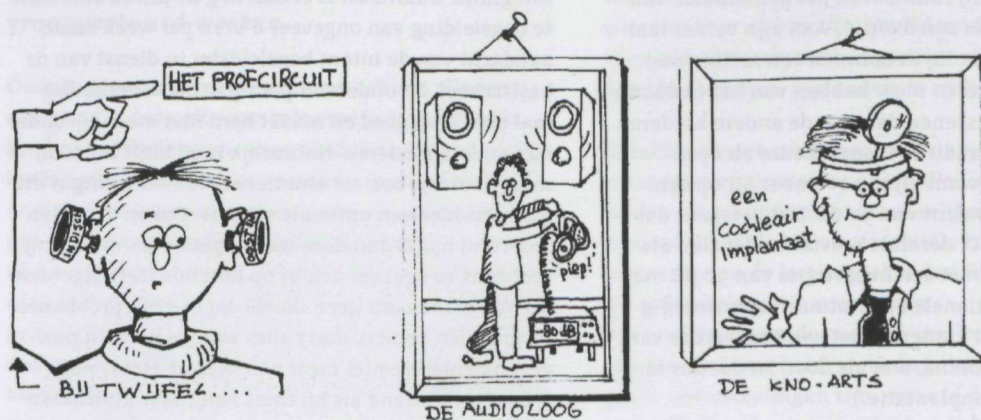
De keuze voor een Cochleaire Implant

Toen diende er zich begin 1999 een volgende keuze aan: laten wij Lex al of niet implanteren met een Cochleaire Implant? Zijn Fletcher-index was vastgesteld op 112 en 107 dB. Na lang wikken en wegen en een aantal onderzoeken verder, hebben we besloten Lex te laten implanteren. Op dat moment was er nog niet zo veel ervaring met jonge kinderen die met conventionele apparatuur al goed tot spraakverstaan kwamen (waaronder Lex). Na de testuitslagen en mede op advies van de audioloog en de KNO-arts hebben wij besloten Lex te laten implanteren. Het heeft ons de nodige spanningen gekost om tot deze beslissing te komen. Doen we er wel goed aan? Lex doet het al zo goed met zijn restgehoor. Er zitten ook nadelige kanten aan deze implantatie. Veelal op lichamelijk gebied met sporten, maar ook met beveiligingsapparatuur die spontaan af kan gaan of een MRI-onderzoek wat dan niet zomaar mogelijk is. Toch dachten wij er goed aan te doen tot deze implantatie over te gaan en hoopten wij dat Lex er later ook blij mee zou zijn.

aantal ouders had grote moeite moeten doen om hun kind niet tweetalig te laten onderwijzen maar om onderwijs binnen een SH-setting te bewerkstelligen. Ook wordt er binnen de Instituten geen informatie gegeven over een mogelijk eentalig traject binnen bijvoorbeeld het IvD in Sint Michielsgestel. Nagenoeg niemand wist van de mogelijkheid tot integratie van dove leerlingen in het reguliere onderwijs. Dit gebrek aan informatieverstrekking is voor veel ouders een zeer groot probleem. Ouders met een vergelijkbare situatie als die waar wij ons in bevonden zijn vaak hetzelfde aan het uitzoeken. De beschikbare informatie en mogelijkheden zijn blijkbaar afhankelijk van de wil, kennis, mogelijkheden van de diverse professionals, met daarbij de ouders en hun kinderen als "slachtoffer". Via ouders van kinderen met CI, weten wij dat de begeleiding en met name de verwijzing van kinderen met CI op instituten voor doven soms niet optimaal verlopen.

Integratie in thuisnabij regulier onderwijs

Na zijn implantatie kwam, zoals gezegd, onze wens voor integratie van Lex in het reguliere onderwijs nog

Op dat moment dachten we nog als volgt. Misschien is hij na revalidatie in staat te komen tot spraakverstaan wanneer iemand bijvoorbeeld achter zijn rug spreekt. Dat zou voor ons al geweldig zijn. Integratie binnen het reguliere basisonderwijs kwam op deze manier ook meer in beeld. Wij hebben hem ongeveer in maart 1999 aangemeld en sinds oktober 1999 stond hij op de wachtlijst. Het onderzoeksteam was ervan overtuigd dat Lex (grensgeval met restgehoor) er toch veel meerwaarde van zou hebben. In maart 2000 is Lex geopereerd en vanaf juni 2000 is hij zijn CI regelmatig gaan dragen, tot uiteindelijk hij deze zelfs bij het slapen ophoudt! De verwachting over de meerwaarde is ook uitgekomen. Voor ons is de keuze voor een CI een keuze voor orale opvoeding geweest. Nadat wij bij een bijeenkomst voor ouders van kinderen met een CI in Houten waren geweest, werden een aantal dingen pijnlijk duidelijk. Er waren daar een 15-tal ouderparen uit heel Nederland aanwezig. Op deze dag kwam met name de slechte informatieverstrekking met betrekking tot het onderwijs aan kinderen met een CI van de diverse Instituten naar voren. Een

dichterbij. Ongeveer een jaar na de operatie stonden we voor de volgende beslissing: wel of niet integreren in het reguliere onderwijs? Met ons hart hadden we de beslissing al genomen: Lex gaat naar dezelfde school als Jop, zijn oudere broer: in het reguliere basisonderwijs. Na lang aandringen van onze kant is Lex getest op zijn vaardigheden door school en door een psycholoog. Daarna kwam er een gezamenlijk advies. Uit het onderzoek van de psycholoog kwam duidelijk naar voren dat Lex best geïntegreerd kon worden. Hij had uitdaging nodig en een "onderdompeling" in de gesproken Nederlandse taal. Hij wilde graag leren, luisterde erg goed, was beroepbaar in rumoerige situaties en achter zijn rug en kon veel woorden puur op zijn gehoor foutloos reproduceren. Het spreken ging hem al erg goed af, vrienden die hem al een tijdje niet gezien hadden zeiden dat hij met grote sprongen vooruit was gegaan in verstaanbaarheid. Hij maakte zinnen van vijf woorden of meer, gebruikte vervoegingen en voorzetsels correct. Ondanks het feit dat hij vaak nog al eens te vlug en daardoor minder verstaanbaar praatte.

Het gebrek aan informatieverstrekking is voor veel ouders een zeer groot probleem

De leerkrachten in het speciaal onderwijs zouden eens wat vaker in het reguliere onderwijs moeten gaan kijken

De psycholoog die hem testte schreef ons: "Wat mij betreft, denk ik dat er zeker geen contra-indicaties zijn tegen integratie. Lex heeft cognitief behoorlijk wat bij te zetten, heeft echt geen bijkomende leerproblemen. Ten aanzien van leervoorwaarden voor spreken ligt hij ruim/ver boven het gemiddelde van dove kinderen van zijn leeftijd, los van de verbeterde auditieve input. De zwakke kanten binnen zijn profiel liggen toch nog op een normaal gemiddelde voor zijn leeftijd. Ten aanzien van taalontwikkeling zit hij (volgens onze normen) ruim boven het gemiddelde van dove kinderen van zijn leeftijd. Voor zijn verder taalontwikkeling moet hij het binnen een setting met andere dove kinderen meer hebben van het taalaanbod van de volwassenen dan van de andere kinderen. Ten aanzien van auditieve woordkeuze en open spraakverstaan kwam hij in november uit op een hoorverlies-equivalent van 90 dB. Dat betekent dat hij toen met zijn CI dezelfde prestaties liet zien als andere kinderen met een hoorverlies van 90 dB met optimale conventionele apparatuur. Tegenwoordig functioneren veel kinderen met een hoorverlies van 90 dB als slechthorend, niet als doof. En dat dus al een half jaar na implantatie."

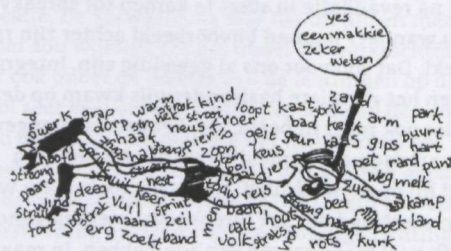
Naast deze objectieve criteria was er voor ons een zeer belangrijk ander item, wat mede de doorslag gaf om hem te integreren; namelijk het zelfvertrouwen van Lex. Hij werd onzeker door de hele tijd alleen maar volwassenen om zich heen: de leerkracht, de klassenassistente, de intern begeleider, de logopediste en maar 5 leeftijdgenootjes. Lex kon niet wegslopen in een hoekje en eens een keer kattenkwaad uithalen zonder dat de juf het zag, of samen met een vriendje zichzelf eens een keertje verstoppen. In de kleine klasjes werd er altijd en overal op hem gelet.

Is onze keuze juist gebleken?

Op dit moment is Lex volledig geïntegreerd op de reguliere basisschool en wel in groep vier. Hij is namelijk parallel ingestroomd. Onze overtuiging is altijd geweest dat integratie beter was voor Lex dan het in een klein kringetje achterblijven op de speciale school. En ook om hem zo gewoon mogelijk op te voeden en deelgenoot te maken met horende leeftijdgenootjes met hun kinderspelletjes, hun kindereigenaardigheden, het functioneren in een grote groep, het krijgen van vriendjes in de buurt, het opdoen van

kindertaal en geen instituutstaal. Daarnaast stak het ons dat op de SO-school men vaak een negatieve benadering had van wat Lex allemaal nog niet kon, terwijl wij toch telkens vooruitgang zagen. De kinderen worden ons inziens gemaakt tot zorgobjecten waaraan nog veel te verbeteren valt en niet gezien als kinderen met toevallig een handicap. De leerkrachten in het speciaal onderwijs zouden eens wat vaker in het reguliere onderwijs moeten gaan kijken, waarbij het kind het kind gelaten wordt. Het verbijzonderen van, in ons geval, dove kinderen is naar onze mening geen goede basis voor een optimale integratie in de samenleving. Daar zal men zich toch ook onder de horende mensen moeten begeven. Indien mogelijk moet daar zo snel mogelijk mee gestart worden. Juist ook daarom vinden wij het project "Weer samen naar school" een prima ontwikkeling.

De sociaal emotionele ontwikkeling van Lex is geweldig vooruit gegaan: hij is niet meer speciaal, maar een van de vele kinderen uit zijn klas. Hij is vrolijk en loopt zingend naar school. Ook de acceptatie van zijn klasgenootjes heeft bijgedragen aan het succes van integratie. Daarnaast is er dan nog de prima ambulante begeleiding van ongeveer 6 uren per week en de aandacht van de intern begeleider in dienst van de basisschool. De onderdompeling in de Nederlandse taal doet hem goed en maakt hem niet meer bijzonder dan andere kinderen. Natuurlijk is en blijft hij doof, maar voor zijn sociaal-emotionele ontwikkeling is dit naar ons idee een optimale situatie. Ook in de testen scoort hij hoger dan dove leeftijdgenootjes en ligt hij niet eens zo heel ver achter op horende leeftijdgenootjes. Wij maken ons geen illusie dat er geen problemen meer zullen komen, maar alles wat we hem nu meegeven nemen ze niet meer van hem af. Het is nu nog steeds verbluffend als hij thuis komt met uitdrukkingen zoals: "Makkie", "zeker weten" en "yes".

... ondergedompeld in de nederlandse taal...

Conclusie

In het hele verhaal zijn twee breekpunten te onderscheiden die beiden door ons als ouders zijn ervaren en waarbij wij ons gevoel hebben gevolgd, soms tegen advies van het Doveninstituut en de SO-school in:

1. Onze duidelijke keuze, toen Lex nog ingeschreven was binnen de vroegbegeleiding, voor een puur orale benadering, nadat wij lang hadden getwijfeld over tweetaligheid. De doorslag was gelegen in het

feit dat Lex binnen een horende omgeving zou opgroeien en er naar onze mening te weinig aandacht zou zijn voor het gesproken Nederlands in de tweetalige klassen van de SO-school. Gevoelsmatig vonden wij dat Lex zijn energie op één taal moest richten en niet op twee (de NGT en het gesproken Nederlands). Wij wilden een opvoeding voor hem die zo dicht mogelijk ligt bij die van zijn horende broer. Als hij later voor gebaren zou willen kiezen is dat vanzelfsprekend zijn keuze en goed recht en zullen we hem daarin ten allen tijde steunen;

2. Integratie in het reguliere onderwijs. Onze overtuiging dat integratie beter was voor Lex, kwam voort uit het feit dat hij anders in een klein groepje zou achterblijven op de SO-school, met alle eigenaardigheden van dien. De keuze werd ook ondersteund door onze overtuiging hem zo ingestuurd mogelijk

op te voeden en deelgenoot te laten zijn van de kindertaal, de kinderspelletjes, de kindereigenaardigheden, het functioneren in een grote groep, het krijgen van vriendjes in de buurt en het opdoen en gebruiken van kindertaal en niet van instituutstaal. Zijn CI helpt geweldig om dit doel te bereiken.

In het algemeen durven wij te stellen dat het laten opgroeien van (enkelvoudig) dove kinderen met een CI geen keuze tussen een- of tweetaligheid binnen een SO-setting is, maar ten allen tijde een keuze voor een opvoeding zo veel als mogelijk binnen het reguliere onderwijs. Indien deze wens bij de ouders leeft, dient dit vanuit de instituten en dovenscholen niet alleen professioneel ondersteund te worden maar ook gestimuleerd.

Informatie over de auteurs

Frank en Monique van Dillen zijn een ouderpaar dat zich de afgelopen jaren regelmatig heeft ingezet voor de vanzelfsprekende keuzevrijheid van ouders in de opvoeding van hun dove kind. Voor eventuele reacties is het contactadres: Kamperfoeliestraat 24, 5271 JE Sint Michielsgestel. Of per e-mail: f.vandillen@planet.nl

REACTIE VAN DE OUDERVERENIGING FOSS

Van aanbodgericht naar vraaggestuurd werken

Ouders van een gehandicapt kind hebben allereerst een enorme behoefte aan informatie. Hoe zal mijn kind zich ontwikkelen, waar vind ik de juiste hulpverlening, wat betekent het voor thuis, wat zullen de onderwijsbelemmeringen zijn, etc. etc., allemaal vragen waar ouders een antwoord bij zoeken.

Al die informatie is van belang omdat er in de opvoeding en hulpverlening van je kind steeds keuzes gemaakt moeten worden. Het spreekt vanzelf dat ouders over belangrijke besluiten het gevoel willen hebben dat die het best passen bij de ontwikkeling van hun kind.

Het proces van informatieverwerking is voor veel ouders een moeizame en langdurige aangelegenheid. Informatie kan verkeerd zijn, bijvoorbeeld vanwege foute diagnostiek. Het kan gekleurd zijn en ouders in een richting sturen die zij wellicht niet willen. En het kan eenvoudig tekort schieten (de informatieverstrekker weet te weinig of houdt informatie achter). In de communicatie met hulpverleners is bovendien de klacht van veel ouders dat er te weinig geluisterd wordt naar de eigen ervaringen met hun kind.

Wanneer je in het wereldje van de auditief/communicatief gehandicapten terecht bent gekomen, merk je al snel hoe afhankelijk je bent van de in jouw regio georganiseerde hulpverlening en onderwijsmogelijkheden. Als ouder kun je hierin niet of nauwelijks een keuze maken. Ouders geven regelmatig bij ons aan: "Ik kan geen kant op". Dit gegeven maakt ouders natuurlijk kwetsbaar en het gevaar is aanwezig dat een centrum, instituut of school geen noodzaak voelt (of wil voelen) om 'klantgericht' te werken. In de regio heb je immers

een monopoliepositie. Wat kunnen hiervan de consequenties voor ouders zijn: onvoldoende communicatie, sturende adviezen, aanbod gericht werken zonder oprecht op vragen van ouders te willen inspelen.

Gelukkig komen we stapje voor stapje vooruit in het emancipatieproces van ouders. Wat ouders willen is helder: uitgebreide en onafhankelijke informatie én keuzevrijheid als het om essentiële keuzes gaat. Invoering van de leerlinggebonden financiering is om die reden belangrijk voor ouders.

Het werkveld voor de auditief/communicatief gehandicapte kinderen heeft weliswaar laten weten dat dit goede ontwikkelingen zijn, maar in de praktijk moet er nog heel wat gebeuren. Ouders hebben nog te vaak klachten.

U zult wellicht reageren met de vraag: Maar moeten ouders dan altijd hun zin krijgen? Het verrassende is dat ouders, een enkele uitzondering daargelaten, helemaal niet zo zeer denken in termen van het moet precies zo gebeuren zoals ik wil. Wat ouders willen is op een uitstekende wijze met het veld communiceren over de mogelijkheden van hun kind.

Als het om echt wezenlijke beslissingen gaat, speciaal of regulier onderwijs, wel of geen CI, gebarentaal of Nederlands met ondersteunende gebaren, etc. dan behoort de keuze aan de ouders te zijn. Het gaat om hun kind en zij beslissen over opvoeding, (medische) behandelingen en schoolkeuze. Dan behoort het vanzelfsprekend te zijn dat aan die vraag tegemoet gekomen wordt, zonder dat instituten, scholen of andere ouders die keuze in een kwaad daglicht stellen.

Van aanbod gericht naar vraaggestuurd werken is het streven. De samenleving vraagt hierom en de politiek anticipeert hierop.

Natuurlijk mag je argumenten aandragen waarom een keuze van ouders verkeerd kan uitpakken, maar uiteindelijk zijn zij het die beslissen. Als een beslissing niet verstandig wordt gevonden, volgt de moeilijke, maar toch noodzakelijke taak om ook dan optimale ondersteuning en begeleiding te bieden. Vraaggestuurd werken impliceert voor veel ouders een vorm van samenwerking in het hulpverlenings- en onderwijstraject. Hoe beter deze samenwerking, hoe minder conflicten er zullen ontstaan.

Als opdracht zou ik het werkveld willen meegeven: Organiseer goede communicatie met ouders, biedt hulpverlening en onderwijs (inclusief de ambulante begeleiding) van uitstekende kwaliteit voor die keuzes die ouders kunnen maken, wees niet bang voor een sterke inbreng van ouders.

Arend Verschoor,
beleidsmedewerker FOSS.

REACTIE VAN DE FEDERATIE OUDERS VAN DOVE KINDEREN

In dit artikel beschrijven de ouders van een dove jongen hun ervaringen met het doveninstituut, de cochleaire implant (CI) en integratie in het basisonderwijs: een kronkelige weg door onbekend gebied. Op een van de beschreven knelpunten ga ik daarom nader in, namelijk de frustratie over gebrekkige informatie door professionals.

De ondermaatse informatieverstrekking aan ouders is een algemeen erkend knelpunt waar de FODOK zich intensief mee bezig houdt. Het is de reden dat de FODOK zeer veel informatiemateriaal maakt en verspreidt. Het spanningsveld waar vrijwel elke ouder van een doof of ernstig slechthorend kind mee te maken krijgt, ontstaat mijns inziens doordat de professional (leerkracht of hulpverlener) op tenminste drie punten een andere insteek heeft dan de ouder: andere deskundigheid, andere betrokkenheid, ander tijdsbesef. Hoe knoop je die twee aan elkaar? Wie bepaalt wat, en waarom, en voor hoelang?

Als ouder weet je 'alles' van je kind, bijvoorbeeld wat het fijn vindt om te doen, hoe het speelt of slaapt, waar het bang voor is. Als professional weet je daartegen 'alles' van een deelonderwerp, bijvoorbeeld hoe je kinderen leert lezen, wat de stadia van gebarentaalontwikkeling zijn, welke beperkingen een CI heeft en nog veel meer. Maar deze twee vormen van **deskundigheid** sluiten vaak niet op elkaar aan. Bij ouders blijven daardoor veel vragen: hoe communiceer ik met mijn kind? Kan mijn kind ooit leren praten? Wat voor onderwijsmogelijkheden zijn er over 5-10 jaar? Wat betekent doofheid voor ons gezin? Allemaal vragen die niet voorkomen in de opleiding en de nascholingscursussen van zelfs de best opgeleide professional.

Daarnaast is er een verschil in **betrokkenheid**: de 'politieke lading' van informatie (vanwege geldstromen of andere belangen) speelt altijd een rol, al zal geen enkele professional dat gauw toegeven. Over het algemeen geldt: hoe groter het financieel of professio-

neel belang, des te groter de kans op bijkomende motieven. Op onderwijs- en hulpverleningsgebied is Nederland nog erg verzuimd, hetgeen de kwaliteit van het werk niet ten goede komt. En de ouders? Die staan gewoon pal voor het kind, willen niets liever dan het kind gelukkig laten worden. Maar het is een enorme klap die je te verwerken krijgt, een totaal ander perspectief om met doofheid te leven. Die emoties beïnvloeden ook de manier waarop informatie verwerkt wordt. Zo kan zelfs een zeer uitgewogen advies in de praktijk maar ten dele worden verstaan en dat kan weer tot keuzes leiden die je onder minder emotionele druk anders zou hebben gemaakt.

Tot slot de '**tijdshorizon**': als ouder ga je namelijk nooit met pensioen. Je draagt levenslang verantwoordelijkheid voor je kind, in het begin zelfs 24 uur per dag, 7 dagen per week. Maar als professional heb je een (deeltijd) baan en na een paar jaar kan die weer veranderen. Dat heeft tot gevolg dat de kans vrij gering is dat je ooit wordt geconfronteerd met een eventuele verkeerde beslissing van pakweg tien jaar geleden. Toch kan zo'n beslissing (operatie, schoolkeuze) levenslang doorwerken voor het kind en zijn ouders.

Hoe kom je nu aan de 'beste' informatie? Ieder kind is immers anders, en het is razend moeilijk om een doof kind goed naar de volwassenheid te loodsen. Het probleem van de informatieverstrekking door en omgang met professionals kan echter opgelost worden met hulp van ervaren lotgenoten. Ouders die al een hoop geregeld en uitgeprobeerd hebben, en die weten hoe het voelt met een doof kind. Dat scheelt niet alleen uitzoekwerk, maar geeft ook emotionele steun: twee weten meer dan één, en gedeelde smart is halve

smart. De FODOK maakt zich hier sterk voor, om de échte keuzevrijheid van ouders te garanderen.

C.C. Tilanus
secretaris FODOK

KEUZES ZIJN PER DEFINITIE EEN TEAMGEBEUREN

Het zal niemand die mijn proefschrift ("Parenting deaf children in the era of cochlear implantation: a narrative-ethical analysis") heeft gelezen verbazen dat ik mij in grote lijnen goed kan vinden in het betoog van Frank en Monique van Dillen. Ik zie in hun relaas dan ook nogmaals het bewijs dat een grondige zelfanalyse gewenst is binnen het dovenonderwijs, misschien zelfs binnen de pedagogiek als discipline.

De grote gelijkens met de getuigenis van de ouders die aan mijn onderzoek participeerden toont aan dat de behoefte aan zo'n analyse bepaald niet verdampt is. Met de introductie van tweetaligheid binnen het dovenonderwijs is de discussie tussen "oralisten" en "manualisten" beslecht, zo menen sommigen. Het betoog van deze ouders toont echter aan dat dit geenszins het geval is. De "ideologie" van de tweetaligheid verhult het interne spanningsveld tussen de waarden van deze beide historische ideologieën en verzoent aldus diegenen die het ook vandaag de dag niet met elkaar eens kunnen worden. Ik betwijfel echter of zij het ooit met elkaar eens zullen worden, of beter gezegd, of de twee genoemde waarden-systemen wel tot verzoening in staat zijn. Beiden vertegenwoordigen waarden die van ons allen zijn, ongeacht de taal die wij voor een doof kind kiezen. Welke moeder wil er nu niet zo snel mogelijk soepel met haar kind communiceren? Hoopt niet elke ouder dat zijn of haar kinderen een stevig sociaal netwerk zullen ontwikkelen waarbinnen zij zich thuis en aanvaard maar gelijktijdig ook gelukkig en vrij zullen voelen? Tegelijk hopen we dat onze kinderen de ruimte zullen vinden - en krijgen - om zich te ontplooiën binnen een opleiding en carrière. Deze wensen vormen in moreel opzicht alles behalve een homogeen geheel, geen mal van waaruit een enkele oplossing te destilleren is.

Dat is mijns inziens de onontkoombare morele aard van het probleem dat wij doofheid noemen. Hieraan kunnen wij simpelweg niet ontsnappen. Het enige dat ons rest is een doorlopende dialoog over gedeelde

waarden binnen een werkelijkheid, die op meerdere manieren uit te leggen is in plaats van een conflict tussen "heldere" ideologieën. Binnen zo'n dialoog past wat mij betreft dan ook geen dovenonderwijs dat zich steeds meer ontwikkelt tot een eentalig systeem, zoals het bilingualisme helaas in sommige gevallen lijkt te zijn geworden. Ook hier sluit ik mij dus aan bij de ouders van Lex. Zeker in combinatie met cochleaire implantatie begrijp ik de rol van zo'n eentalig onderwijssysteem niet of nauwelijks. Het liefst zie ik binnen één school of campus het volledige spectrum van eentalig gebarenonderwijs tot eentalig oraal onderwijs en alles daartussenin. Het precieze aanbod bij een individueel kind zou doorlopend aan de mogelijkheden en onmogelijkheden moeten worden aangepast. Zeker kunnen ouders bij deze keuze een kardinale rol spelen, als principe is dat misschien zelfs een goede leidraad. Toch blijven de keuzes in dit complexe gebied haast per definitie een teamgebeuren.

Dr. Capi Wever, KNO-arts i.o
UMC St. Radboud
Nijmegen

“KINDERKLANKEN” EN “PEUTERPRAAT”, TAALSTIMULERING VOOR KLEUTERS EN PEUTERS

Dick Kuijt, Tine Bruijne-van Luik, Margriet Zuidhof

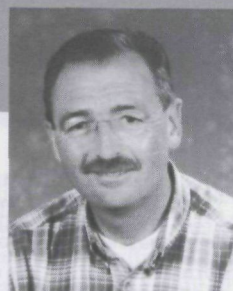
Samenvatting

Sinds drie jaar wordt op een 50-tal basisscholen in de Duin- en Bollenstreek door de dienst ambulante begeleiding van De Weerklank te Leiden, het taalproject Kinderklanken ingevoerd.

Daarnaast werd vanaf september 2001 in Katwijk in het kader van de Voor- en vroegschoolse Educatie een begin gemaakt met de ontwikkeling van Peuterpraat. In september 2002 wordt met de invoering hiervan ook een begin gemaakt in de gemeenten Noordwijk, Lisse, Sassenheim en Hillegom.

Aanleiding voor de ontwikkeling van Kinderklanken was een onderzoek van het Samenwerkingsverband Duin- en Bollenstreek WSNS en de Permanente Commissie Leerlingenzorg (PCL) van dossiers van leerlingen die in de jaren daarvoor verwezen waren naar het SBO. Uit dit onderzoek bleek dat de meeste problemen (55 à 60 %) die de leerlingen met de onderwijsleerprocessen ondervinden, te maken hebben met taal en dus met communicatie.

De conclusie van het samenwerkingsverband en de PCL was dat de verwijzingen naar het speciaal (basis)onderwijs in meer dan de helft van het aantal aanmeldingen met bovengenoemd probleemcluster te maken had. In deze bijdrage wordt eerst uitgebreid ingegaan op de ontwikkeling van Kinderklanken. In aansluiting daarop zullen we in het kort nog aanvullende opmerkingen over Peuterpraat maken.

Doelstellingen en uitgangspunten Kinderklanken

Naar aanleiding van het onderzoek dat werd gedaan schreef Wim Fransen, voorzitter van de PCL: "Het is van het grootste belang met dit gegeven iets te doen wat die kinderen ten goede komt, ook al omdat bijkomende ernstige schade eerder regel dan uitzondering is. Wij doelen dan op de schade aan de persoonlijkheid van de kinderen, het afnemende zelfvertrouwen, de faalangst en de waarneembare of niet waarneembare gedragsproblematiek".

Vanuit de dienst ambulante begeleiding van De Weerklank bestonden al langere tijd goede contacten met het samenwerkingsverband. Op veel scholen die aangesloten zijn bij dit samenwerkingsverband kwamen (en komen) verschillende ambulante begeleiders die de begeleiding uitvoeren voor teruggeplaatste leerlingen en directe instromers. Voor zowel de voorzitter van de PCL als het Samenwerkingsverband was daarom de stap naar De Weerklank niet zo moeilijk. Na een uitgebreide schets van de problematiek en uitvoerig intern beraad werd door de Weerklank besloten in te gaan op het verzoek om hulp en werd een projectteam geformeerd met de opdracht om binnen een jaar een programma te ontwikkelen dat tegemoet kwam aan de genoemde problematiek en daarbij

vooral gericht zou zijn op beïnvloeding van leerkrachtgedrag. In september 1999 werden de eerste materialen in experimentele vorm aan de groepen 1 t/m 4 van een 5-tal proefscholen aangeboden en was een begin met de invoering gemaakt.

De doelstellingen van Kinderklanken zijn:

- bewustere omgang met spraak- en taalontwikkeling en de invloed daarvan op het leerproces op scholen
- vroegtijdige signalering van eventuele spraak- en taalproblemen
- extra aandacht voor taalzwakke en allochtone leerlingen (remedial teaching en pre-teaching)
- voorkomen van uitval in het leerproces (met name lezen en taal)
- verwijzingen naar het SBO als gevolg van spraak- en taalproblemen beperken

De uitgangspunten die hierbij passen zijn:

Algemeen:

- coaching en deskundigheidsbevordering van leerkrachten
- aansluiten bij de bestaande werkwijze in de groep
- materiaal ontwikkelen van “werkvloer naar werkvloer”, zodat het eenvoudig en direct inzetbaar is
- de materialen moeten aantrekkelijk zijn voor leerkracht en kinderen

Inhoudelijk:

- stimuleren van de ontluikende geletterdheid (met name groep 1 en 2)
- stimuleren van de woordenschat (groep 1 t/m 4)

Uit onderzoek en eigen ervaringen blijkt dat dit twee belangrijke punten zijn binnen het taalonderwijs. Ontluikende geletterdheid is van belang om ook bij kinderen waarbij zich dit niet spontaan ontwikkelt ervoor te zorgen dat de leesvoorwaarden aanwezig zijn aan het begin van groep 3, zodat ze het leesproces niet met een achterstand beginnen.

Ontwikkeling van de woordenschat is belangrijk omdat een kleine woordenschat invloed heeft op het hele leerproces van een kind (onder andere zaakvakken, instructie, aanvankelijk lezen, begrijpend lezen, redactie sommen).

- vroegtijdig signaleren van spraak- en taalproblemen door leerkrachten
- adviezen voor omgang met spraak- en taalproblemen

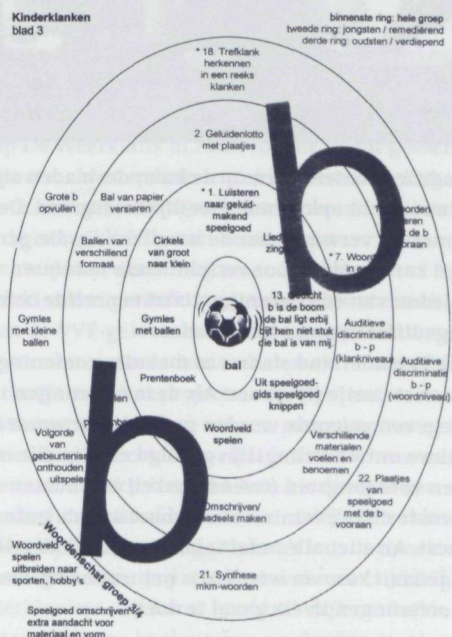
Vroegtijdig signaleren leidt tot vroegtijdig hulp bieden en een beter zicht hebben op de ontwikkelingslijn van een kind. Inspelen op eventuele spraak- en/of taalproblemen heeft, zoals bekend, het meeste effect t/m 7 jaar (taalgevoelige periode).

Kinderklanken bestaat uit een preventief en een curatief deel

Preventief deel

Het preventieve deel bestaat uit een kalender met 10 bladen voor de groepen 1 en 2 en 1 woordenschatblad

voor de groepen 1 t/m 4. Op de kalenderbladen voor de groepen 1 en 2 staan ideeën rond een thema en/of een klank (afwisselend medeklinker/klinker). Het accent ligt op auditieve en talige activiteiten aangevuld met visuele, motorische en tactiele activiteiten (zie afbeelding 1). De volgorde van de klanken die centraal staan, is zo, dat eerst articulatorisch eenvoudige en goed zichtbare klanken, die verlengd kunnen worden, aan de orde komen (zoals /m/ en /o/). Later komen articulatorisch moeilijkere en minder zichtbare klanken aan bod (zoals /s/ en /k/). Alle zintuigen worden ingeschakeld om tot een samenhangend geheel te komen met een versterkend effect. De oefeningen en suggesties zijn ook op andere klanken toepasbaar. Elk kalenderblad bestaat uit 3 ringen.

Ontwikkeling van de woordenschat is belangrijk, omdat een kleine woordenschat invloed heeft op het hele leerproces van een kind

Middenin staat een plaatje van het woord met de klank, welke verwijst naar het thema van het blad. In de binnenste ring staan oefeningen voor de hele groep. In de tweede ring staan oefeningen/activiteiten voor de jongste kinderen of voor kinderen die meer oefening nodig hebben en in de buitenste ring staan activiteiten/oefeningen voor de oudsten of voor kinderen die meer kunnen of remediërend voor kinderen uit groep 3.

De oefeningen op een kalenderblad hebben een vaste indeling

- I: auditieve oefeningen
- II: visuele oefeningen
- III: woordenschat- en talige oefeningen
- IV: motorische- en tactiele oefeningen.

Elke oefening wordt in de klankleiding (uitgebreide handleiding) uitgelegd en per kalenderblad is er een aantal bijlagen met in elk geval liedjes, woordlijsten (gebaseerd op woordlijsten Kohnstamm), spelletjes en praatplaten beschikbaar.

Kijk mijn letter

Leerkrachten krijgen een instrument in handen waarmee ze direct een begin kunnen maken met extra hulp aan een kind op het gebied van taalproblemen

De auditieve oefeningen op de kalenderbladen zijn genummerd in oplopende moeilijkheidsgraad. De nummering verwijst naar de handleiding, die geraadpleegd kan worden voor verschillende manieren van aanbieden van een oefening, zodat eenzelfde oefening gedifferentieerd kan worden. Op elk kalenderblad staan 1 of meerdere oefeningen met een sterretje (*) ervoor. Als deze oefeningen in de aangegeven volgorde worden gedaan, dan wordt de auditieve ontwikkelingslijn gevolgd en zijn alle oefeningen voor jongsten (tweede cirkel) en oudsten (buitenste cirkel) minimaal eenmaal aan de orde geweest. Als niet alle oefeningen van een kalenderblad gedaan kunnen worden, is het raadzaam om deze oefeningen in elk geval te doen.

Naast de kalenderbladen voor de groepen 1 en 2 is er een kalenderblad, het woordenschatblad, waarop ideeën staan om nieuwe woorden aan te bieden (binnenste ring) en te herhalen en uit te diepen (buitenste ring). Dit blad is vooral bedoeld voor de groepen 3 en 4 en is aanvullend voor de groepen 1 en 2. Het is de bedoeling dat het werken aan de woordenschat wordt gekoppeld aan een methode of groepsles, zodat de woorden tijdens die lessen weer terug komen (bijv. koppelen aan lezen, rekenen, wereldoriëntatie). Er hoeft voor de woordenschatlessen geen nieuw onderwerp geïntroduceerd te worden. Het gaat er juist om dat er wordt aangesloten bij een al aanwezig onderwerp. Er is een beperkt aantal uitgewerkte lessen opgenomen in de klankleiding gebaseerd op de thema's van de kalenderbladen voor groep 1 en 2. De woordlijsten voor groep 3 en 4 zijn gebaseerd op woordlijsten van het Cito.

Rond een onderwerp worden 15 tot 20 woorden gekozen die de leerkracht de kinderen m.b.t. dat onderwerp wil aanbieden. Bij de keuze van de woorden

moet rekening gehouden worden met de verschillen in niveau binnen een groep kinderen: een aantal eenvoudige woorden voor taalzwakke en/of allochtone kinderen en een aantal moeilijke woorden voor kinderen met een grote woordenschat. Tevens wordt er gekozen voor verschillende soorten woorden: naast zelfstandig naamwoorden, ook werkwoorden, bijwoorden en bijvoeglijke naamwoorden.

De introductie van een onderwerp en het aanbieden van de gekozen woorden, evt. ingepast in een bestaande les, zal meer tijd vragen dan het herhalen van de woorden.

Er kan 2 tot 4 weken rond een bepaald thema worden gewerkt. Dit is afhankelijk van de methode/les waarbij wordt aangesloten, de tijd die kan worden ingeruimd om de woorden te herhalen, de mate waarin een onderwerp uitgediept kan worden en het niveau van de groep.

Curatief deel

Het curatieve deel van Kinderklanken bestaat uit observatielijsten (groep 1 t/m 4) en een bureaual kalender. Er is een basislijst met vragen op de gebieden voorwaarden / communicatie, spraak en taal en voor elk deelgebied een uitgebreide vragenlijst. Door het invullen van de lijst krijgt de leerkracht

inzicht in de spraak- en taalontwikkeling van het kind. Leerkrachten hebben hiermee een instrument in handen waarmee ze direct een begin kunnen maken met extra hulp aan een kind op het gebied van taalproblemen.

De bureaual kalender bevat korte en duidelijke tips over de extra hulp aan een kind. Het werkt als een reminder waardoor leerkrachten zichzelf meer kunnen richten op het aanpassen van het eigen talige gedrag ten opzichte van kinderen met taalproblemen.

Welke werkwijze past bij Kinderklanken

Het is de bedoeling dat het werken met de kalender zoveel mogelijk wordt ingepast in het bestaande programma of huidige werkwijze van de basisschool. Elke dag kortere of langere tijd bezig zijn met de kalender is aan te bevelen, maar is niet noodzakelijk. Elke dag 10 minuten zal meer effect hebben dan één keer 45 minuten. Als het nodig is kunnen de thema's en de klanken worden aangepast aan eigen projecten. Hierbij is het wel belangrijk om met name de volgorde van de auditieve oefeningen aan te houden. Het wordt aangeraden om in zo'n geval de auditieve oefeningen met een * van het kalenderblad dat eigenlijk aan de beurt is, in te passen in het programma. Ook de keuze van de klanken kan aangepast wor-

den, zodat een klank beter in een project past, maar hierbij moet rekening gehouden worden met de moeilijkheidsgraad van een klank. Het beste kan altijd begonnen worden met een klank die goed zichtbaar is en aangehouden kan worden.

Door de indeling van de kalender in drie ringen is het heel gemakkelijk om te differentiëren. Wat klassikaal aangeboden wordt, kan in kleine groepjes of individueel verder doorgeoefend worden. Vooral het werken in kleine groepjes, waar een intensieve interactie kan ontstaan tussen leerkracht en kinderen, is van grote waarde voor de ontwikkeling van de communicatie en daarmee de taalvaardigheid van de kinderen.

Begeleiding bij de invoering van Kinderklanken

De inzet van Kinderklanken bij het stimuleren van de taalontwikkeling van jonge kinderen is gebaat bij een positieve attitude van de leerkracht. Allereerst moeten zij het belang inzien van het op speelse wijze aanbieden van het materiaal voor de ontwikkeling van het kind. Daarnaast is het belangrijk om zelf een open communicatieve houding te hebben waarmee kinderen ruimte ervaren om te communiceren. De leerkracht staat vaak centraal in communicatieve processen die plaatsvinden in een groep. Met name voor kinderen met een zwakke spraak- en/of taalontwikkeling fungeert hij of zij als een rolmodel en als stimulator. Het stimuleren van deze communicatieve houding vraagt om een actieve ondersteuning bij de invoering van het project.

Gedurende het half jaar van invoering vinden 7 bezoeken plaats om de invoering op een school te begeleiden. De bezoeken bestaan uit:

- observaties in de groepen
- coachen van leerkrachten
- het "voordoen" van activiteiten
- begeleiding bij de signalering van de spraak- en taalproblemen
- besprekingen houden aan het eind van een bezoek met alle betrokkenen (leerkrachten, intern begeleider, remedial teacher, eventueel directie).

Elk bezoek heeft een van tevoren vastgesteld thema zoals differentiatie, woordenschatontwikkeling, curatieve deel. Na de periode van een half jaar wordt er jaarlijks nazorg verleend in de vorm van 3 volledige dagen (of 6 dagdelen of 9 vergaderingen).

Peuterpraat

Peuterpraat kan als voorloper van Kinderklanken beschouwd worden. In het jaar 2001/2002 is in samenwerking met twee peuterspeelzalen in de gemeente Katwijk een begin gemaakt met de ontwikkeling. Deze ontwikkeling vindt plaats in het kader van de voor- en vroegschoolse educatie (VVE). De overheid vindt het belangrijk dat niet alleen allochtone maar ook autochtone taalzwakke kinderen met voldoende taal in hun "bagage" naar de basisschool gaan om daarmee vroegtijdige uitval te voorkomen.

De gemeente Katwijk heeft gekozen voor Peuterpraat en Kinderklanken (de VVE-regeling heeft betrekking op 2 tot 6-jarige kinderen) omdat deze programma's eenvoudig in te voeren zijn (geen strak dagprogramma), flexibel zijn, aan te passen zijn aan de situatie binnen de speelzaal/school. Bovendien vindt de gemeente het belangrijk dat de invoering ondersteund wordt door een begeleidingstraject.

Peuterpraat richt zich op het stimuleren van de spraak-/taalontwikkeling van kinderen, waarbij het accent ligt op communicatie/interactie, plezier in praten, ontwikkeling woordenschat en taalbegrip. Hierbij staat het ervaringsgericht werken en het aansluiten bij de leefwereld van het jonge kind centraal. Naast kennisuitbreiding van de leidsters is er ook aandacht voor het informeren en inschakelen van ouders. De aandacht is vooral gericht op allochtone en taalzwakke kinderen.

De werkwijze sluit aan bij die van Kinderklanken. Ook hier worden materialen ontwikkeld van "werkvloer naar werkvloer". Een groot voordeel hierbij is dat op De Weerklank al ruim 10 jaar wordt gewerkt met peuters met spraak- en/of taalontwikkelingsproblemen en dat ervaringen hiervan worden gebruikt voor de ontwikkeling van Peuterpraat.

Bij Peuterpraat wordt nog meer dan bij Kinderklanken gewerkt met concreet materiaal. Vanuit de VVE-gelden kunnen peuterspeelzalen en groepen 1 en 2 van de basisscholen extra materialen aanschaffen die het project ondersteunen. Ook Peuterpraat bestaat uit een preventief en een curatief deel. Speciaal voor het betrekken van ouders bij de taalontwikkeling van hun kind wordt een ouderdeel ontwikkeld waarmee ouders betrokken worden bij de behandelde thema's van de speelzaal. Invoering van Peuterpraat kost wel meer tijd dan Kinderklanken. Dit komt hoofdzakelijk omdat de leidsters zich een heel nieuwe werkwijze moeten eigen maken.

Ervaringen

Op de scholen waar met Kinderklanken wordt gewerkt, zijn de leerkrachten van de groepen 1 en 2 zeer enthousiast. De kinderen vinden het leuk om met klanken bezig te zijn, ook een groot aantal jongste kleuters. Kinderklanken is eenvoudig in te voegen in het eigen programma en onder andere door de werkbladen in de klankleiding direct bruikbaar. Het biedt structuur en aanvullingen voor activiteiten die eerder al werden gedaan. Het enthousiasme van de kinderen stimuleert de leerkracht om met Kinderklanken te werken.

Het toepassen van de woordenschattoefeningen in groep 3 en 4 is moeilijker, omdat deze groepen een vol programma hebben. Het doorzien van de werkwijze (het kiezen van een aantal woorden uit een methode) en het inpassen is niet eenvoudig en hierbij blijkt begeleiding noodzakelijk. Het resultaat is wisselend en leerkracht afhankelijk.

EXPERTISE

De gemeente Katwijk heeft gekozen voor Peuterpraat en Kinderklanken (de VVE-regeling heeft betrekking op 2 tot 6-jarige kinderen) omdat deze programma's eenvoudig in te voeren zijn (geen strak dagprogramma), flexibel zijn, aan te passen zijn aan de situatie binnen de speelzaal/school. Bovendien vindt de gemeente het belangrijk dat de invoering ondersteund wordt door een begeleidingstraject. Peuterpraat richt zich op het stimuleren van de spraak-/taalontwikkeling van kinderen, waarbij het accent ligt op communicatie/interactie, plezier in praten, ontwikkeling woordenschat en taalbegrip. Hierbij staat het ervaringsgericht werken en het aansluiten bij de leefwereld van het jonge kind centraal. Naast kennisuitbreiding van de leidsters is er ook aandacht voor het informeren en inschakelen van ouders. De aandacht is vooral gericht op allochtone en taalzwakke kinderen. De werkwijze sluit aan bij die van Kinderklanken. Ook hier worden materialen ontwikkeld van "werkvloer naar werkvloer". Een groot voordeel hierbij is dat op De Weerklank al ruim 10 jaar wordt gewerkt met peuters met spraak- en/of taalontwikkelingsproblemen en dat ervaringen hiervan worden gebruikt voor de ontwikkeling van Peuterpraat. Bij Peuterpraat wordt nog meer dan bij Kinderklanken gewerkt met concreet materiaal. Vanuit de VVE-gelden kunnen peuterspeelzalen en groepen 1 en 2 van de basisscholen extra materialen aanschaffen die het project ondersteunen. Ook Peuterpraat bestaat uit een preventief en een curatief deel. Speciaal voor het betrekken van ouders bij de taalontwikkeling van hun kind wordt een ouderdeel ontwikkeld waarmee ouders betrokken worden bij de behandelde thema's van de speelzaal. Invoering van Peuterpraat kost wel meer tijd dan Kinderklanken. Dit komt hoofdzakelijk omdat de leidsters zich een heel nieuwe werkwijze moeten eigen maken.

Het stimuleren van een communicatieve houding van de leerkracht vraagt om een actieve ondersteuning bij de invoering van het project

Bij Peuterpraat wordt nog meer dan bij Kinderklanken gewerkt met concreet materiaal

Het werken van werkvloer naar werkvloer wordt als zeer positief ervaren

Informatie over de auteurs:

Tine Bruijne-van Luik is als ambulante begeleider verbonden aan de dienst ambulante begeleiding van De Weerklank in Leiden. In de loop van de afgelopen 4 jaar zijn haar werkzaamheden steeds meer naar de ontwikkeling en uitvoering van Kinderklanken verschoven. Momenteel is zij verantwoordelijk voor de uitvoering van het project op basisscholen in de Duinen Bollenstreek. Verder werkt zij mee aan de ontwikkeling van de peuter-versie "Peuterpraat"

Margriet Zuidhof werkt als logopediste bij De Weerklank. Vanaf de start van het taalproject is zij nauw betrokken bij de inhoudelijke ontwikkeling, eerst van Kinderklanken en nu van Peuterpraat. Zij is verder verantwoordelijk voor de invoering van Kinderklanken en Peuterpraat in de gemeente Katwijk

Dick Kuijt is voor 3 dagen coördinator van de dienst ambulante begeleiding van De Weerklank en voor 2 dagen coördinator ambulante begeleiding van REC Leihaghe. Taken m.b.t. het taalproject beperken zich nu tot de supervisie

De ervaringen met de "nieuwe" groepen 3 van de verschillende jaren zijn positief. De kinderen beheersen de leesvoorwaarden en er kan direct begonnen worden met het leesproces. Ook is er een grotere interesse voor taal en woorden in het algemeen bij de kinderen. Het aantal verwijzingen naar het SBO lijkt verminderd. De logopedische screening van 5-jarigen geeft een positiever beeld.

De ervaringen met Peuterpraat zijn nog niet zover dat er directe resultaten zichtbaar zijn. Een tussentijdse evaluatie van de gemeente Katwijk leverde wel een enthousiaste tussenstand op.

Het wordt door de leidsters als positief ervaren dat de begeleiding voornamelijk tijdens de werksituatie plaatsvindt. Door informatie te geven en door een voorbeeldfunctie (voordoen van talige activiteiten) leren de leidsters veel in de dagelijkse praktijk. Daarnaast bieden de overlegsituaties de mogelijkheid om van elkaar te leren en met elkaar afspraken te maken over de werkwijze en aanbieding van activiteiten in de peuterspeelzaal. De duur van het begeleidingstraject (1 jaar) wordt daarin als positief ervaren; er is voldoende tijd om vaardigheden en kennis te verwerven.

Dit enthousiasme straalde uit naar omliggende gemeenten waardoor dit cursusjaar ook een start gemaakt wordt met Peuterpraat in Noordwijk, Hillegom, Sassenheim en Lisse.

De toekomst

Sinds kort wordt Kinderklanken uitgegeven. Kinderklanken wordt uitgegeven in eigen beheer. Het invoeren van Kinderklanken met begeleiding vinden wij essentieel. Zo kan er snel ingespeeld worden op vragen en knelpunten binnen de groepen, ook op langere termijn (de nazorg).

Juist het werken van werkvloer naar werkvloer wordt als zeer positief ervaren.

Er is een cursus ontwikkeld waarin men opgeleid wordt om Kinderklanken basisscholen te kunnen invoeren.

De instructie omvat 3 dagen en richt zich vooral op ambulante begeleiders uit cluster 2 vanwege de coachende wijze van invoeren en vanwege de expertise op het gebied van taalproblemen. Hiermee kan tegemoet worden gekomen aan de toenemende vraag om begeleiding bij de invoering. Het taalprojectteam is immers een onderdeel van de dienst ambulante begeleiding van De Weerklank en kan onmogelijk zelf aan alle aanvragen voldoen.

Peuterpraat is nog in ontwikkeling. Als Peuterpraat afgerond is, zal ook dit programma worden uitgegeven door de projectgroep.

Het opleiden en instrueren van anderen zien we als een goede mogelijkheid voor andere diensten om hun dienstenaanbod te vergroten. Invoering van Kinderklanken en Peuterpraat heeft niet alleen te maken met de expertise van de scholen op het gebied van taal en communicatie maar ook met meerdere

doelstellingen van de ambulante begeleiding: zoveel mogelijk preventief werken en bijdragen aan de deskundigheidsontwikkeling van leerkrachten.

Informatie over Kinderklanken en Peuterpraat is te verkrijgen bij de projectgroep Kinderklanken van De Weerklank te Leiden. Tel. 071 5727859

Het pakket bestaat uit:

Kalender

Map (met uitwerking van de oefeningen van de kalender en achtergrondinformatie)

Curatief deel

Tafelkalender

Boek: Kijk mijn letter

Literatuur

Een literatuurlijst is te verkrijgen bij de projectgroep.

ONDERWIJSDOELEN EN EXPERTISE

Marjan Elzer

Voorwaardelijke kerndoelen

Voor de leerlingen in cluster 2 is meer van hetzelfde, maar langzamer en in kleinere groepen, volstrekt onvoldoende. Zij zitten niet voor niets in het Speciaal Onderwijs. Ze hebben recht op iets anders, omdat ze vanwege hun moedertaalverwervingsproblemen, in een vicieuze cirkel terechtkomen. Door de taalproblemen lopen ze een achterstand op in alle overige ontwikkelingsgebieden en die achterstanden maken dat de taalproblemen erger worden. Dit moet steeds weer verwoord worden, omdat het dé verantwoording is van dit type onderwijs.

In de kerndoelen voor het primair onderwijs en de basisvorming wordt mondelinge taalvaardigheid in het Nederlands voorondersteld. En met die mondelinge taalvaardigheid worden ook vaardigheden en kennis op alle andere ontwikkelingsgebieden aanwezig verondersteld. Maar niets is minder waar voor cluster 2, waar we meer en meer te maken hebben met kinderen met een complexe hulpvraag. De kunst is om de kerndoelen en onze expertise te koppelen, door duidelijk te maken wat de voorwaardelijke kerndoelen voor dit type onderwijs zijn, deze vastleggen en er naar te handelen, zowel in het primair onderwijs als in het voortgezet onderwijs.

De kerndoelen worden opgedeeld in leergebiedspecifieke doelen (zoals taal, lezen, rekenen, aardrijkskunde) en leergebiedoverstijgende doelen (waaronder werkhouding, leerstrategieën, zelfbeeld, sociaal gedrag). Laatstgenoemde doelen bevatten veel elementen van de noodzakelijke voorwaarden waarin cluster 2 expliciet aandacht aan besteed moet worden: de communicatie, de cognitie, de emotionele en de sociale vorming, de taal- en woordenschatontwikkeling. Hier mag dus aan gewerkt worden en het is onze taak om duidelijk te maken dat deze voorwaarden in cluster 2 niet alleen vooraf gelden, maar gedurende de hele schoolloopbaan van de kinderen. De moedertaalverwervingsstoornis die weliswaar tot een onderwijsbeperking leidt, mag niet ook nog een emotionele, sociale en maatschappelijke handicap worden. Want dat is het risico wanneer er te veel en te eenzijdig ingezet wordt op de taalkant van de hulpvraag van de leerlingen, zoals leerkrachten die in de eindgroepen en op het VSO lesgeven maar al te goed weten.

Zelfstandigheid vanuit veiligheid

Onze duurste plicht, als opvoeders, is om de kinderen het basale gevoel mee te geven dat ze zelf hun problemen kunnen oplossen, in de meeste brede zin van het woord probleem. Veel esm-kinderen, maar ook de kinderen met gehoorstoornissen, raken zich bewust

Samenvatting

In cluster 2 liggen de onderwijsdoelen, namelijk datgene dat aan de leerlingen aangeboden moet worden, in meer of mindere mate vast. De expertise is vooral gelegen in de manier waarop de onderwijsinhouden aangeboden worden. De leerlingen in cluster 2 zullen slechts dan van het onderwijs kunnen profiteren wanneer de voorwaarden tot leren voortdurend centraal staan. Voorwaarden op het gebied van de communicatie, de cognitie, de emotionele en de sociale vorming, de taal- en woordenschatontwikkeling. Op al deze terreinen blijken zogenaamde vanzelfsprekendheden niet zo voor zichzelf te spreken als we geneigd zijn te denken. Van de leraren wordt een houding gevraagd van bewuste en expliciete aandacht voor de totale ontwikkeling van het kind, met diens eigen unieke, sterke kanten als insteek. Het uiteindelijke onderwijsdoel is om de kinderen te laten schitteren in wat ze wel kunnen en hen beter te laten omgaan met hun beperking.

van hun eigen communicatienood en hoe ouder ze worden, hoe meer ze geïsoleerd raken. Dit besef van anders zijn, van moeite hebben om spel-, omgangs- en gedragsregels te begrijpen, sociale codes te begrijpen en op te volgen, is ongetwijfeld een teken van hun intelligentie. In werkstukken vermelden leerkrachten regelmatig dat hun leerlingen zich soms al heel jong bewust worden van hun beperkingen, beseffen dat ze niet mee kunnen komen, niet alleen op intellectueel terrein. We moeten voorkomen dat dit besef er toe leidt dat de kinderen zich terug gaan trekken uit de communicatie of zich op andere, meer ongewenste manieren gaan uiten. Dat is communicatienood: het gevoel dat je je niet zo kunt uiten dat de ander je begrijpt.

Eind 90-er jaren is onderzoek gepubliceerd naar het psychische welbevinden van dove jongeren en volwassenen (van Eldik, 1998, de Graaf & Bijl, 1998). Zij bleken significant meer emotionele problemen en psychische klachten te hebben dan de gemiddelde Nederlander. Dit kan deels worden toegeschreven aan het onvoldoende accepteren van de handicap, deels aan het ontbreken van zelfsturing. Zij voelden zich machteloos op allerlei terreinen van het leven.

Hun communicatieproblemen waren een belangrijke oorzaak. De lering die hieruit getrokken kan worden is dat de leerlingen inzicht moeten krijgen in hun eigen problematiek om er zo jong mogelijk mee om te leren gaan. Deze metacognitie, dit 'inzicht geven in' is nu juist de taak voor het SO, specifiek voor cluster 2 (en cluster 1).

Het is fantastisch dat kinderen wanneer ze op onze scholen komen zo vaak opbloeien doordat hen een veilige omgeving geboden wordt. Zo'n veilig pedagogisch klimaat alleen is echter niet voldoende. Bescherming leidt niet vanzelf tot weerbaarheid. Bovendien wordt de veiligheid die met de ene hand geboden wordt, door de andere hand weer afgenomen door de kinderen voortdurend te confronteren met wat ze niet kunnen, namelijk door middel van abstracte taal kennis verwerven. Die veiligheid moet benut worden om van daaruit de zelfstandigheid van de kinderen te stimuleren, door met hen aan de voorwaarden te werken. Vooral samen zodat ook de teleurstellingen samen verwerkt kunnen worden. Er moeten keuzes gemaakt worden, zoals een leerkracht beschreef: "We moeten conflictsituaties niet uit de weg gaan opdat er gewerkt kan worden, maar juist die conflictsituaties aangrijpen om hen er mee om te leren gaan." Zelfstandigheid betekent niet hulpeloos zijn, niet afhankelijk van anderen, die vaak de goodwill niet eens weten op te brengen, maar zelf mogen en kunnen bepalen hoe je iets oplost, aan wie je hulp gaat vragen. En na afloop weten en voelen dat je de oplossing aan je eigen inzet te danken hebt (attributie). Die zelfstandigheid is een noodzakelijke voorwaarde voor de kinderen om echt te kunnen leren, zowel in het onderwijs als daarbuiten.

Werken aan de voorwaarden

Een essentieel onderdeel van cluster-2 expertise is het zo goed mogelijk inzetten van de taal ten behoeve van de communicatie. Een wezenlijke vereiste van een goed taalaanbod voor kinderen met moedertaalverwervingsstoornissen is dat die taal zo redundant mogelijk is. In Prisma van de Taal wordt redundantie gedefinieerd als "de 'overtollige' informatie die in een communicatieproces wordt verzonden boven wat strikt noodzakelijk is om een boodschap over te brengen. Deze redundantie is noodzakelijk om het systeem te beveiligen tegen toevallige storingen. In natuurlijke taal is de redundantie zeer groot. Hierdoor bevatten boodschappen – ook als ze tegen veel lawaai worden uitgesproken of in een onleesbaar handschrift vol spelfouten zijn neergekrabbeld – toch nog genoeg informatie om geïnterpreteerd te kunnen worden". Redundantie heeft dus te maken met het principe dat wij niet alle aangeboden informatie nodig hebben om taal te kunnen begrijpen omdat er in tekst en spraak altijd een overschot aan informatie zit. Hoe beter we de taal beheersen, des te meer informatie we kunnen missen (Ringeling, 1992). Overtolligheid

zorgt er voor dat we niet voortdurend heel goed moeten opletten om niets te missen van wat tegen ons gezegd wordt. Mocht ons iets ontgaan, dan kunnen wij van onduidelijke uitingen toch de bedoeling begrijpen omdat we zelf zoveel kennis in huis hebben. We vullen de ontbrekende informatie gewoon aan. Mits spreker en toehoorder voldoende kennis en ervaring met elkaar delen, hindert het de toehoorder niet wanneer de spreker klanken inslikt, verkeerde klemtonen legt, niet goed uit zijn woorden komt. Voor het cluster 2 onderwijs heeft dit implicaties voor zowel het taalaanbod als voor het taalbegrip. Het taalaanbod moet ook voor deze leerlingen zo redundant mogelijk gemaakt worden. Dit houdt meer in dan visualiseren, in de zin van gebruik maken van plaatjes, picto's en natuurlijke gebaren. Daarnaast worden alle mogelijke alternatieve communicatiemiddelen ingezet, zoals gebaren, vingerspellen, klankgebaren, het benadrukken van lichaamstaal en andere non-verbale communicatiemiddelen, het aanpassen van spreektempo, het aangeven van woordgrenzen, het gebruik maken van geluidsversterking, het herhalen op verschillende manieren, etc. Wat wij al pratend doen, is in wezen niets meer dan het uitstoten van vreemde klanken, waaraan de luisteraar geleerd heeft betekenis toe te kennen! Diezelfde kans moeten we de leerlingen bieden.

Wat het taalbegrip betreft moeten zij de gelegenheid krijgen zich op alle mogelijke terreinen te ontwikkelen. Zij moeten zelfkennis, mensenkennis en wereldcultuurkennis kunnen opdoen, opdat zij dergelijke kennis kunnen inzetten bij het verwerken van gesproken, gebaarde of geschreven informatie. Het komt erop neer dat je iets al moet kennen om het te kunnen horen; wat je niet weet, lees je ook niet in de krant, of andersom als je net de betekenis van een woord kent, lees je erover in de krant. Vele leerlingen genieten ervan om over heel gewone dagelijkse dingen te communiceren, over wat ze meemaken, wat hen dwars zit. Ouders en leerkrachten zijn degenen die over de goodwill en de middelen beschikken om met hen te communiceren en dat is heel effectieve leertijd.

Een tweede voorwaarde houdt verband met het verbeteren van de communicatie. Alles moet ingezet worden opdat de leerling de leerkracht kan volgen en de leerkracht de leerling kan volgen. Recent onderzoek bij dove, Zweedse peuters met CI wees uit dat het niet alleen de gebarentaal op zich was die de taalontwikkeling positief beïnvloedde, maar ook dat een meer ondersteunende kindgerichte communicatiestijl van de ouders gunstig was voor de totale ontwikkeling van de kinderen (Tvingstedt, 2000). In de communicatie moet het begrijpen van wát er wordt gezegd centraal staan en niet het horen van geluiden en gesproken woorden. Vroegbegeleiding in gezinnen van kinderen met een moedertaalverwervingsstoornis is daarom zo van belang, omdat aan een goede

ontwikkeling een complexe interactie van factoren ten grondslag ligt.

Om in het dagelijks leven elkaars bedoelingen te begrijpen, doen we veel meer dan alleen luisteren. Bij iedere boodschap die we uitzenden, hebben we een bedoeling. We willen graag dat die bedoeling overkomt. Maar het effect van die boodschap, hoe die bedoeling geïnterpreteerd wordt, wordt door de toehoorder uitgemaakt. Deze verwerkt en interpreteert de boodschap met behulp van z'n eigen kennis, ervaring, standpunten en ideeën. Wanneer ik een verwoed aanhanger van de VVD hoor verkondigen dat de PVDA een prachtig partijprogramma heeft, zal ik vrijwel zeker meteen vragen: "Wat zeg je?" Niet omdat ik het niet gehoord heb, maar omdat ik die mededeling niet kan rijmen met de kennis die ik al heb. Die kennis kan liggen op sociaal, cognitief en emotioneel gebied, maar ook op het terrein van gespreksstijlen en non-verbale middelen. Wanneer de spreker er een knipoog bij maakt, weet ik gelijk dat hij met zijn woorden iets anders bedoelt.

Deze non-verbale middelen, waaronder de lichaamstaal, moeten in het cluster 2 onderwijs benadrukt worden. De leerlingen moeten zich ervan bewust worden dat anderen dergelijke middelen gebruiken, maar vooral dat zij deze zelf tot hun beschikking hebben en ze kunnen gebruiken om zich te uiten en om gemakkelijker begrepen te worden. Daarmee wordt de druk van het alleen middels woorden moeten communiceren weggenomen. Woorden zeggen veel, maar non-verbale signalen vaak nog veel meer. Zelfs een telefoongesprek, dat voornamelijk uit gesproken woorden lijkt te bestaan, kan helemaal verkeerd verlopen als geen rekening gehouden wordt met de veelzeggendheid van non-verbale informatie. Aan de toon van de ander lezen we af of hij meent wat hij zegt, de plotselinge stilte vertelt ons dat we misschien iets verkeerd of onverwachts hebben gezegd.

Een belangrijk aspect van zelfkennis is onderkennen wat je wel of niet prettig vindt en dat kunnen uiten. Onlangs is door de FOSS in samenwerking met St. Marie het boekje 'Uitgesproken monsters' uitgebracht waarin kinderen met ernstige spraak en taalstoornissen uitgenodigd worden hun emoties en angstgevoelens in tekeningen en schilderijen uit te drukken. Een goed initiatief om de non-verbale uitingsmogelijkhe-

den die leerlingen in cluster 2 hebben, te benutten. Deze mogen niet ondergesneeuwd raken door een te sterke nadruk op woorden.

Ook de leerstof zelf kan expliciet en bewust op andere dan alleen talige manieren worden aangeboden. Een leerkracht van 10 jarige sh/esm leerlingen vertelt:

"Ik ging met een lessenserie over Egypte aan de slag. Veel woorden vond ik zelf veel te moeilijk voor ze, maar ik had veel boeken gehaald, een video laten zien, foto's meegenomen en een van de ouders die in Egypte was geweest, uitgenodigd om een diaserie te tonen., zodat die moeilijke woorden vanzelf toch aan bod kwamen. De kinderen ervoeren het echter niet als moeilijk. Het had hun interesse. Ze hebben op deze manier een schat aan informatie verworven."

Een derde voorwaarde betreft het benutten van de sterke kanten van de leerlingen. Leerlingen geven er dikwijls blijk van dingen wel degelijk te begrijpen mits deze in hun interesse sfeer liggen. Ze kunnen de meest ingewikkelde spelletjes op de computer doen, er zelfs over ruziën en bekvechten, ze kunnen over een onderwerp waar ze interesse voor hebben wel vertellen, tekenen, uitleg geven. Deze mogelijkheden die de kinderen ons zelf laten zien, moeten gewaardeerd en bij de diagnostiek en evaluatie betrokken worden. Daarom moeten ze zo lang mogelijk het voordeel van de twijfel krijgen. We mogen nooit zeggen dat een kind een begrip/woord/concept niet begrijpt als we niet heel zeker weten dat we alles gedaan hebben om hem dat woord talloze malen op allerlei manieren in allerlei contexten aan te bieden. En als we niet van alles hebben geprobeerd om het kind aan ons duidelijk te laten maken dat hij het wel of niet begrepen heeft.

Het zijn immers dezelfde kinderen die met de schoolse vakken niet mee kunnen komen, waardoor twijfel ontstaat over hun intellectuele capaciteiten. Zou die twijfel niet veeleer vragen moeten oproepen over het geboden onderwijs, de gebruikte methoden en methodieken?

En vierde voorwaarde is het realiseren van meer vraaggestuurd onderwijs: namelijk functioneel, inzichtelijk, betekenisvol, en praktisch. De kinderen moeten de gelegenheid krijgen te leren via hun sterke kanten, door uit te gaan van de praktijk, van het ervaren, waarnemen en doen. Schoolse vaardigheden als lezen en schrijven moeten daaraan gekoppeld worden. En dan weer terug naar de praktijk opdat niet alleen het geleerde meer beklijft maar de leerlingen ook beter snappen waartoe ze dit moeten leren.

De leerstof dient dan ook zoveel mogelijk in samenhang aangeboden te worden. In het regulier onderwijs hebben kinderen vaak moeite het verband tussen de diverse vakken te zien. Voor de leerlingen in cluster 2 moet die samenhang dan zeker inzichtelijk gemaakt worden.

Woorden zeggen veel, maar non-verbale signalen vaak nog veel meer

De kinderen moeten de gelegenheid krijgen te leren via hun sterke kanten, door uit te gaan van de praktijk, van het ervaren, waarnemen en doen

Een dergelijke vorm van onderwijs vraagt om flexibele en inventieve leerkrachten, die de kinderen in hun totale functioneren kunnen zien en los kunnen komen van de manier waarop zij zelf les hebben gehad, uit boekjes en luisterend naar een ander die uitleg en informatie geeft. Er wordt gesproken van meerdere vormen van intelligentie, zoals visueel-ruimtelijk, muzikaal, emotioneel (Gardner, 1983, Goleman, 1996) naast de gebruikelijke verbale en logisch-mathematische. Dan zijn er ook andere leer- en onderwijsstijlen mogelijk.

In ieder geval moeten kinderen de gelegenheid krijgen zelf actief te leren. Een leerkracht schreef onlangs: "Ik wil de kinderen leren hoe een vlinder er uit ziet." In het denken over het onderwijzen van onze – en andere - leerlingen onderwijs moet een omslag plaats vinden naar "Ik wil hen de kans bieden om zelf te leren hoe een vlinder eruit ziet", of zelfs: "Ik wil hen de kans bieden om een vlinder te zien." Het is geen kwestie van kennis er in gieten. Wij moeten hen activeren en motiveren om te leren, om een mening te vormen en die te uiten. Het kind is de actor, niet de leerkracht. In navolging van de 'Reggio-pedagogiek': faciliteren waar het kan, instrueren waar het moet (De honderd talen van kinderen, 1996).

Een heel wezenlijke voorwaarde betreft de emotionele en sociale vorming. Deze moet in het cluster 2 onderwijs een prominentere plaats krijgen, opdat de kinderen meer inzicht krijgen in zichzelf en dat kunnen uiten. Een leerkracht van jonge kinderen zei: "Zoveel kinderen hebben juist problemen met het onder woorden brengen dat ze bang zijn, dat ze geen zin hebben, dat ze ergens van schrikken. Ze moeten omgaan met zichzelf, met anderen en hun reacties, en daar weer op reageren. Deze kinderen moeten leren verwoorden: 'Ik heb een handicap, wat kan ik daar anderen over vertellen, daarvoor heb ik medicijnen

nodig en dit zijn de gevolgen, bijv. daarom kan ik niet zo lang werken.'... "En zaken als groeten als je binnenkomt, dat komt later dan wel."

Bovendien is een kind in iedere interactie, met iedere communicatiepoging, per definitie met een ander en dus sociaal bezig. Leraren in cluster 2 moeten zich dit heel goed realiseren en het moet in hun houding ten aanzien van juist deze kinderen die weinig incidenteel leren tot uiting komen (Constandse e.a.2002).

Diepe woordkennis is de laatste voorwaarde. Het onderwijs in het algemeen vraagt steeds meer abstract logisch denken en talig werken, liefst schriftelijk. Er zijn onderzoeken die er op wijzen dat veel kinderen die vroegtijdig de school verlaten een significant lager niveau van taalbegrip hebben (Rush, 2001, mondelinge communicatie). Ze kennen allerlei woorden niet waar ze op school – schriftelijk – wel mee geconfronteerd werden. Deze woorden komen in hun eigen mondelinge taalomgeving niet voor. Als dit voor kinderen in het regulier onderwijs geldt, hoeveel te meer dan niet voor kinderen met taalproblemen? De woordkennis van de kinderen moet in dit onderwijstype extra verdiept worden. Niet alleen moeten kinderen weten dat poezen en honden beide onder de categorie dier vallen, begrippen als poes en hond moeten ook zo goed mogelijk verankerd zijn. Bij peuters ontstaat een beeld van een begrip doordat zij er heel diverse zintuiglijke ervaringen mee opdoen. Al die zintuiglijke informatie tezamen zorgt er voor dat bij het noemen van het woord poes allerlei betekeniskenmerken van dat woord opgeroepen worden: zacht harig vel, kan krabben, miauwen, spinnen, onverwachtse bewegingen maken. Peuters voor wie het moeilijk is bepaalde geluiden en stemmen te begrijpen, zullen een onvolledig multizintuiglijk beeld in hun geest vormen (Greenspan, 1998). Bij kinderen met moedertaalverwervingsproblemen zou zo'n basislexicon (Elbers & van Loon, 2000) wel eens niet goed en compleet opgebouwd kunnen zijn. Vandaar dat bij het uitleggen van woordbetekenissen vaak teruggerepen moet worden op de fase van het zintuiglijke waarnemen en ervaren: het poesje voelen, laten krabben, en dergelijke. Ook dan wordt aan de kerndoelen gewerkt.

Willen de leerlingen meer kunnen profiteren van de reguliere lesstof, dan zal aan al deze voorwaarden voldaan moeten worden, niet alleen vooraf, maar gedurende de hele schoolloopbaan. Op cognitief, emotioneel, sociaal en communicatief gebied is de ontwikkeling nooit voltooid. Integendeel, in elke levensfase komen weer nieuwe kansen en uitdagingen, moet communicatie een andere vorm krijgen, passen andere regels en horen er andere gevoelens bij.

Aanbevelingen

- Meer deskundigheid en inzicht op de scholen ten aanzien van de specifieke gevolgen van een stoornis

in de moedertaalverweving. Wat de invloed van onze moedertaal op ons 'zijn' precies is, is nog grotendeels onbekend. Maar onze kennis van onze moedertaal is zo fenomenaal dat nog niemand hem heeft kunnen bevatten (Koenen, 2001). En dat die invloedssfeer veel verder reikt dan het terrein van de taal zelf, is evident.

Deze deskundigheid is ook voor de leerkrachten van groot belang opdat zij zich gesteund en gewaardeerd voelen bij het zoeken naar en toepassen van andere dan talige middelen om de kinderen te onderwijzen. Ook de leerkracht moet zich competent voelen! Een nauwe samenwerking tussen de verschillende disciplines op een school en de ouders is hierbij essentieel.

- Inzetten van de sterke kanten van de leerkrachten. Nu hebben velen het gevoel dat ze alles moeten kunnen. Laat de ene leerkracht bijvoorbeeld muzikales geven aan een paar groepen tegelijk terwijl de ander bezig is met leerlingen die met lezen en rekenen al een eind zijn.
- De groepsindeling variëren. Groepen worden veelal ingedeeld naar leeftijd, naar lees- of taalbegripsniveau. Maar er zijn andere opties: bijvoorbeeld kinderen waarvan verwacht wordt dat ze naar het regulier onderwijs terugkunnen bij elkaar zetten om hen voor te bereiden op het schoolprogramma dat ze straks zullen volgen. Ook van de gewoonte om de klassen het hele jaar door hetzelfde samen te stellen bij alle vakken zou afgestapt kunnen worden. Soms komen leerlingen beter tot hun recht bij oudere of juist bij jongere leerlingen. Maak ook daarvoor plaats vrij op het rooster.
- Meer uitwisseling met andere schooltypes. De opgebouwde expertise moet niet alleen aan het eigen REC of het landelijke cluster 2 onderwijs ten goede komen, maar ook aan andere schoolsoorten. Tegelijkertijd zou meer geprofiteerd kunnen worden van de initiatieven die in het primair en voortgezet regulier onderwijs genomen worden op het gebied van taal en sociale vorming.
- Alert zijn op de specifieke problematiek van slecht-horende leerlingen binnen de communicatie.

Conclusie

Een leerkracht vroeg ooit vertwijfeld "maar wanneer moet ik nou aan communicatie doen? Het rooster is al zo voll!" Communicatie is geen vak, maar iets wat je doet. Voor de taal, de emotionele en sociale vorming geldt hetzelfde: daar ben je de hele dag – bedoeld of onbedoeld – al mee bezig.

Bij kinderen die problemen hebben met het verwerken van hun moedertaal is het van wezenlijk belang dit zo verantwoord mogelijk te doen. Het lastige is om goed onder woorden te brengen dat datgene wat vaak schijnbaar onbedoeld gedaan wordt, wel dege-lijk met een bedoeling gedaan wordt. Er moet tijd vrijgemaakt worden om te beschrijven wat we doen, waarom en hoe. Maar dan hebben we ook een goede

basis om aan ouders, de inspectie en anderen duidelijk te maken dat een houding waaruit alle genoemde - en niet genoemde - voorwaardelijke kerndoelen spreken, voor onze leerlingen onontbeerlijk is.

Literatuur

Constandse, C., M.J. Elzer, M. Mildenberg en E. Wagenaar (1999-2002) **Kinderen met ernstige spraak- en taalmoeilijkheden**, Praktijk-boek, Utrecht, SvO

De honderd talen van kinderen (1996) In: **De wereld van het jonge kind**, april, mei en juni.

Elbers, I & A. van Loon (2000) **Lexicon en Semantiek**. In: S. Gillis en A. Schaerlaekens (red.) Kindertaalverwerving, een handboek voor het Nederlands, M. Nijhoff uitgevers, Groningen.

Eldik, T. van (1998) **Psychische problemen, gezinsbelasting, gezinsfunctioneren en meegemaakte stress bij dove kinderen. Een klinisch-epidemiologisch onderzoek**. Proefschrift Erasmus Universiteit. Voorburg/Zoetermeer, Chr. Instituut voor doven Effatha.

Gardner, H. (1983) **Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences**, New York: Basic Books.

Goleman, D. (1996) **Emotionele Intelligentie**, Uitg. Contact

Graaf, R. de & R. Bijl (1998) **Geestelijke gezondheid van doven**. Trimbos-instituut, Utrecht

Greenspan, S.I. (1998) **De ontwikkeling van intelligentie**, Uitg. Contact

Koenen, L. (2001) Was ich noch... **NRC** 18 juni

Ringeling, J.C.T. (1992) Een oor voor taal, **Horen**, jg. 20, nr.4

Tvingstedt, A.L. (2000) **Communication with deaf pre-school children using cochlear implants**, Lezing tijdens het International Congress on Education of the Deaf, Sydney.

Communicatie is geen vak, maar iets wat je doet.

Voor de taal, de emotionele en sociale vorming geldt hetzelfde: daar ben je de hele dag – bedoeld of onbedoeld – al mee bezig

Informatie over de auteur

Marjan Elzer is als taalpsycholoog werkzaam bij de Hogeschool van Utrecht, Seminarium voor Orthopedagogiek

HANS LEEZENBERG ONDERSCHIEDEN

Claartje Slofstra-Bremer

In april is Hans Leezenberg, KNO-arts, benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau vanwege zijn verdiensten voor de Nederlandse Stichting voor Gelaryngectomeerden en voor de Nederlandse Vereniging voor Slechthorenden. Voor 'Van Horen Zeggen' was dit een aanleiding om in het tijdschrift aandacht te besteden aan deze bijzondere KNO-arts. Bijzonder om verschillende redenen: zijn grote betrokkenheid bij de in de communicatie belemmerde medemens, zijn attitude tegenover de patiënt-als-mens, zijn bijdragen aan de discipline KNO, met name in het multidisciplinair samenwerken, het vormgeven van onderwijs voor KNO-artsen en tenslotte zijn betrokkenheid bij bestuurlijk en organisatorisch werk ten behoeve van de patiëntenzorg zelf, onder andere voor kinderen met spraak- en taalmoeilijkheden en slechthorende en dove kinderen.

Hans Leezenberg, geboren in 1926, heeft gewerkt met slechthorende kinderen, met kinderen met spraak/taalproblemen, in klinieken, op scholen en in AC's. Hij heeft zich duidelijk bewogen op het werkteerrein van de VEBOS-VEDON en de Fenac. Zijn loopbaan was echter zeer veelzijdig en bijzonder! Tot 13 jarige leeftijd groeide hij op in Indonesië, en deed in Nederland zijn eindexamen middelbare school in 1943. Na enkele jaren in de tropische landbouw (hij behaalde ook nog een eindexamen op de Middelbare Koloniale Landbouwschool; de huidige Hogere School voor Tropische Landbouw te Deventer) begon hij aan zijn medische opleiding. Daarna heeft hij eerst een periode gewerkt in de hulpverlening (Jewish Hospital of St. Louis, Missouri, USA) en vervolgens vijf jaar als huisarts te Groningen. In die periode raakte hij als arts geboeid door gehoorproblematiek bij jonge kinderen – vijftig bevallingen per jaar, vijftig keer ook die vraag: hoort dit kind? Het gehoororgaan bepaalde vervolgens in grote mate Leezenbergs arbeidzame leven.

Leezenberg raakte ervan overtuigd dat een dokter tijd moet nemen voor zijn patiënten. Dit gegeven vormde een andere rode draad in zijn werk. Een arts moet goed doorpraten over de psychosomatische achtergronden die bij vrijwel alle gezondheidsproblemen een rol spelen. Door daarvoor de tijd te nemen kan de geneeskundige per saldo efficiënter werken, maar vooral ook: veel beter. Leezenberg was nooit een arts die maximale productie draaide. Hij nam de tijd, maakte eerst menselijk contact voor hij als medicus tot handelen overging. Hij was op het Gemeentelijk Audiologisch Centrum als KNO-arts al snel bekend als 'Opa Oor'. Geen kind huilde in zijn spreekuur. 'Opa Oor' hurkte neer, had een grapje en een vriendelijkheidje en de kinderen smolten voor hem. Dat was al na zijn pensionering...

Na de KNO-specialisatie deed Hans Leezenberg in Groningen vier jaar vooral oncologie gedaan van het

hoofd-halsgebied; later ook in beide Deventer ziekenhuizen als vrijgevestigde KNO-arts. Zijn binding met de gelaryngectomeerden vond zijn oorsprong in die periode; al vanaf 1964 was hij verbonden aan de Nederlandse Stichting voor Gelaryngectomeerden. Lange tijd was hij voorzitter van het bestuur, en later voorzitter van de raad van advies.

In die periode (60-er, 70-er jaren) begon hij steeds meer in te zien hoe belangrijk het is om multidisciplinair te werken. Dit was niet alleen bij larynxcarcinomen noodzakelijk, ook bij de jonge kinderen met spraak/taalproblemen was dit het geval. Lang voordat dit gemeengoed werd, halverwege de 70-er jaren, startte Leezenberg met enkele logopedisten een beperkt multidisciplinair samenwerkingsverband te Deventer (de Hellweg-Stichting) om de diagnostiek bij deze kinderen grondiger te kunnen uitvoeren. Incidenteel werd daar ook psychologische deskundigheid bijgehaald.

Elf jaar werkte Leezenberg tenslotte als universitair docent bij de vakgroep KNO en Audiologie van het Academisch Ziekenhuis in Amsterdam van de VU. Hij zette er een nieuwe afdeling op rond allergologische en immunologische aspecten van de bovenste luchtwegen. Ook daar bleek het belang van een rustig gesprek met de patiënten, zonder tijdsdruk. Hij meldt met enige trots: na tweemaal een goed gesprek en onderzoek waren 65% van de patiënten dan reeds 'klaar', zij hoefden niet meer terug te komen. Gevraagd naar zijn interessegebieden vertelt Hans Leezenberg direct over zijn leermeesters; zijn degelijke opleiding te Groningen, onder andere bij de audioloog Huizing die 'toen al' (zestiger jaren) bij baby's van een half jaar die slechthorend waren, kasttoestelletjes wilde aanpassen. Revolutionair in die jaren. Of over de colleges van de hoogleraar psychiatrie Kraus, met sprekende voorbeelden (Leezenberg herinnert zich nog de patiënten die werden gedemonstreerd en waarom) en over het belang van (opnieuw) de benadering van de patiënt als mens in de eerste plaats (en niet in de eerste plaats als een ziektebeeld).

Leezenberg vertelt ook over het degelijke, ambachtelijk-zorgvuldige onderricht van de hoogleraar Huizinga, die zeer nauwkeurige aanwijzingen gaf voor het opereren. Als docent op de opleiding Logopedie te Groningen was Hans Leezenberg zorgvuldig, rustig de tijd nemend - en: eisen stellend aan zijn leerlingen. De student moest het echt goed weten. Hij werd er gevraagd om te komen lesgeven door Annie Moolenaar, de nestor van de logopedieopleiding in Groningen.

Hans Leezenberg was actief in vele besturen en organisaties. Zijn belangstelling is levendig en intens als het over de inhoud van het vak gaat, daarover raakt hij nooit uitgepraat. Bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd werkte Leezenberg door, uit betrokkenheid en ook om het plezier in het vak. Zonder druk, maar vol inzet! Hij werd na zijn pensio-

nering nog directeur van een klein Audiologisch centrum, het OAC in Amsterdam, en onderzocht als KNO-arts de bejaarden in verpleeghuizen en hielp waar mogelijk, of verwees door naar collega's. Hij werd hoofdbestuurder van de NVVS. Samen met zijn medebestuurders maakte hij daarvan een professionele organisatie die ook aandacht kon gaan geven aan vernieuwing en research (maatschappelijk relevante onderwerpen, bijvoorbeeld effecten van medicijngebruik op het gehoor). Hij bleef ook jonge kinderen onderzoeken in het SACA waarmee het OAC fuseerde, en in de slechthorende scholen die met dat AC verbonden waren.

Een lang arbeidzaam leven, waarin intens werd gewerkt aan de voorwaarden voor betere communicatie van kinderen en volwassenen.

'LEES EN BESLIS' LEERT DOVE KINDEREN LEZEN

Lees en Beslis is een leesmethode voor dove en slechthorende kinderen in de leeftijd van drie tot zeven jaar. De methode, die kinderen leert letters te herkennen en begrijpen voordat ze beslissen om welk woord het gaat, heeft al veel positieve resultaten geboekt. Door leesproblemen per kind te specificeren zijn op maat gesneden oplossingen mogelijk.

Lees en Beslis is een synthetisch concluderende methode die kinderen leert eerst letters te herkennen en samen te voegen. Vervolgens koppelen ze de letters aan de bijbehorende klank waardoor ze in staat zijn de klanken later weer op te roepen. In visuele basislessen, spreek- en taallessen krijgen de leerlingen vanuit verschillende invalshoeken de input die ze nodig hebben om uiteindelijk aan leeslessen te beginnen. De methode helpt leerkrachten nauwkeurig te bepalen waar leerlingen bij het leren lezen tegenaan lopen. Een op de leerling toegesneden aanpak lost problemen op waar dat voorheen onmogelijk leek.

Herhaling

Een eenduidige en consequente manier van onderwijzen is bij Lees en Beslis van groot belang. Kinderen moeten zich volledig kunnen concentreren op de inhoud van de lessen en dienen niet te worden afgeleid door steeds een andere lesmethode. Herhaling is een vereiste voor een succesvol resultaat.

Ontwikkeling

In de jaren '80 is al een start gemaakt aan de ontwikkeling van de methode. Samen met studenten van de subfaculteit psychologie werkte docent-onderzoeker drs. T. Quadvlieg van de Universiteit van Utrecht

jarenlang aan de verfijning van de methode. Dat gebeurde enerzijds op basis van cameraobservaties en gedragsanalyses van leerlingen en anderzijds door gesprekken met leerkrachten en ouders van dove en slechthorende kinderen.

Bestellen

Het lespakket van Lees en Beslis bestaat uit een uitgebreide papieren versie van de leesmethode, een cd-rom met gebruiksinstructie en lesmateriaal, zoals letterkaartjes.

Scholen die geïnteresseerd zijn in de methode kunnen voor meer informatie contact opnemen met het Rudolf Mees Instituut van de Koninklijke Auris Groep via telefoonnummer (010) 204 15 15.

PRAKTIJKBOEK LEERLINGEN MET ERNSTIGE SPRAAK- EN TAALMOEILIKHEDEN

Sinds 1994 loopt op het Seminarium voor Orthopedagogiek het ESM-project. In dit project gingen we op zoek naar expertise op het terrein van ESM. Een van de uitvloeisels van dit project is het zogenaamde Praktijkboek dat bij velen van u langzamerhand bekend is. In dit stukje willen we u informeren over de huidige stand van zaken.

In de afgelopen jaren hebben we ESM-scholen bezocht, video-opnames van leraren gemaakt en deze met hen besproken, scholing gegeven aan leraren in het ESM-onderwijs en steeds weer de leraar en onszelf de vraag gesteld: wat doet deze leraar nu eigenlijk waardoor de leerling aan het werk kan gaan, kennis opsteekt en nog tevreden kijkt ook? Welke methodieken werken blijkbaar goed bij kinderen die communicatieve beperkingen hebben? Veel van dergelijke methodische principes staan beschreven in het Praktijkboek met een directe koppeling naar theorieën en onderzoeken naar het leren door en de communicatie- en taalverwerving van kinderen. Een meer gedetailleerde bespreking van de gevolgde werkwijze staat in Van Horen Zeggen, oktober 1999.

Tot ons genoegen blijken niet alleen leraren uit de directe doelgroep, het ESM-onderwijs, dit boek aan te schaffen. Ook de andere vormen van REC-onderwijs, het SBO en het reguliere Basisonderwijs tonen veel belangstelling. Daar worden immers ook kinderen opgevangen die in meer of mindere mate moeite hebben met het begrijpen en/of produceren van taal. Juist dan wordt een extra beroep gedaan op het inlevingsvermogen en de eigen communicatieve vaardigheid van de persoon voor de klas. Blijkbaar voorziet het Praktijkboek in een behoefte die bij leraren leeft, want zo horen we uit het werkveld: "je kunt er meteen mee aan de slag." En dat was precies onze opzet met het schrijven van een PRAKTIJKboek voor leraren!

Het 'Praktijkboek Leerlingen met ernstige spraak- en taalmoeilijkheden is een losbladig handboek. Dat suggereert dat er meer in kan. En dat is inderdaad het geval.

Totnogtoe zijn er zes katernen verschenen: 'Taalstimulering', 'Kringgesprekken', 'Voorlezen' en 'Woordenschatonderwijs', 'Computergebruik' en 'Meertalige kinderen'.

In 1999 was al het theorieboek 'Kinderen met ernstige spraak- en taalmoeilijkheden op school' van Erin Wagenaar verschenen.

Binnenkort gaan de volgende vier katernen naar de drukker.

- De sociale en emotionele ontwikkeling (Coos Constandse en Marjan Elzer). Relaties met anderen,

dat is de context waarbinnen de emotionele en sociale ontwikkeling plaatsvindt, waarin basiscompetenties verworven worden en communicatieve vaardigheden ontwikkeld worden.

- Het Voortgezet (Speciaal) Onderwijs aan leerlingen met ESM (Coos Constandse, Marjan Elzer en Maryam Mildenberg). Een discussiestuk waarin aan de orde komt met welke kwesties het VSO sh/esm te maken heeft, en hoe diverse scholen en leraren hier het hoofd aan bieden.
- De sensomotoriek, over horen, zien en spreken (Coos Constandse). De waarneming en de motoriek vormen gezamenlijk essentiële voorwaarden voor de taal- en kennisverwerving
- Wereldoriëntatie (Marjan Elzer) De verkenning van de wereld, van jezelf en de ander, in praktische en in meer abstracte zin, vormt de essentie van het onderwijs aan kinderen met ernstige spraak- en taalmoeilijkheden.

Helaas komt hiermee wel een eind aan de productie van hoofdstukken. De oorzaak is banaal doch heel pragmatisch: de subsidie is op! Helaas, want dat er over de opvoeding van en het onderwijs aan kinderen met ernstige spraak- en taalmoeilijkheden nog veel meer te zeggen valt, spreekt vanzelf.

Zowel het theorieboek als het praktijkboek zijn te bestellen bij het Seminarium voor Orthopedagogiek (tel. 030-2547378). Voor degenen die het praktijkboek al in hun bezit hebben, zijn de vier nieuwe katernen ook los te koop.

OPROEP ALGEMENE LEDENVERGADERING SIMÉA 2003

Het bestuur van Siméa nodigt de leden en aangesloten organisaties uit voor de Algemene Ledenvergadering op
10 april 2003, om 16.45,
 in conferentiecentrum **De Werelt te Lunteren.**

Op de agenda zullen onder andere de volgende onderwerpen staan: Jaarverslag, Werkplan bestuur, Jaarrekening 2002, Begroting 2004 en contributievaststelling, Statuten & Huishoudelijk reglement, ontwikkelingen Plan van Aanpak, REC's, werkgroepen & beraden.

Wanneer u de stukken wenst te ontvangen, kunt u deze tot 28 maart 2003 schriftelijk of per email aanvragen bij het Landelijk Bureau van Siméa. De stukken zullen ook worden verspreid onder de contactpersonen van de aangesloten organisaties.

Wanneer u tijdens de vergadering andere punten dan bovengenoemde ter sprake wilt brengen, kunt u dat schriftelijk of per email doorgeven aan het Landelijk Bureau.

Landelijk Bureau Siméa, Postbus 222, 3500 AE Utrecht. E-mail: info@simea.nl

COLUMN

Na de zomervakantie is mijn baan in de diagnose-groep van karakter veranderd omdat ik ben "bevoor-derd" van een eerste fase naar een tweede fase groep. De kinderen in deze groep zijn meestal ouder, tussen de 4 en de 5 jaar. Het zijn er nog maar vier, maar we hebben onze handen er meer dan vol aan. De communicatieproblemen bij deze kinderen zijn heftig en de gedragsproblemen minstens zo heftig.

Na de ochtendpauze gaan we mondmotorische spelletjes doen en vol verwachting zit iedereen om de tafel. Met veel mimiek doet mijn collega voor wat er moet gebeuren. Handen op de rug, met je mond een smartie van de tafel opeten. "Nee nee, niet met je handen, met je mond". Om de beurt. Meike mag beginnen, daarna Mustafa en op dat moment begint Bilal ontzettend te krijsen. Niet te verstaan wat hij allemaal schreeuwt maar dat hij boos is, daarover bestaat geen twijfel. Opeens gaat ons een licht op: Bilal heeft een fascinatie voor alles wat blauw is. Hij wil uit de blauwe beker drinken, uit het blauwe bakje zijn fruit eten en nu heeft Mustafa de blauwe smartie opgegeten en die wilde hij....

Gelukkig er zit nog een blauwe smartie in het zakje en hij is op slag weer gelukkig. Veegt dikke tranen uit zijn ogen en doet ontroerende pogingen om de smartie van de tafel op te eten.

Het is voor hem wel verwarrend dat ik het later bij het brood eten niet goed vind dat hij ook zijn brood op die manier naar binnen wil werken. Waarom ook eigenlijk niet? Ik vind mezelf ook niet helemaal consequent, maar het mag toch niet.

Na het eten kijken we altijd even t.v. om een beetje tot "rust" te komen. Maar het heeft niet altijd het gewenste effect, zoals vandaag ook weer blijkt. Mustafa (net 5 jaar) zit sinds september 2001 in deze groep en we vinden het moeilijk om te bedenken wat zijn plekje moet worden in de toekomst. Hij is binnen gekomen met nauwelijks enige taal en begint lang-

zaam steeds meer woorden en zinnnetjes te maken. Nu zit hij voor de t.v. en kijkt tevreden naar "Muis". Hij vindt het prachtig, benoemt alles wat hij ziet en moet ook steeds even naar de t.v. lopen om aan te wijzen wat hem in het bijzonder boeit. Dat gaat vooral Bilal irriteren en die begint hem subtiel te pesten. "Muis hoed op", zegt Mustafa.

"Nee", roept Bilal terug. "Dat is pet".

Paniek aan de andere kant en het woordenspel begint: "Hoed"! , "Nee pet,"! "Hoed".

Ik heb nog niet meteen de ernst van de woordenwisseling in de gaten en probeer het rustig te sussen. Dat is een vergissing. Plotseling rollen de twee over de grond, plus Huseyn, die bloed ruikt en er ook vrolijk tussen springt, het is een gekrijs van jewelste. Televisie uit. Dreigende waarschuwingen van mijn kant. De rust keert weer en we kijken verder voor ongeveer 2 minuten. Dan herhaalt zich de situatie en de spanning loopt weer op. Nu pak ik de afstandsbediening vast in mijn hand en dat heeft ook weer effect voor enkele seconden.

Gezellig ontspannen televisie kijken is er allang niet meer bij; we zitten op een bom die elk moment kan ontploffen. Ik denk met verbazing aan de tijd dat ik moeiteloos klassen van 40 kinderen in de hand had. Wat gebeurt me hier?

Dan wordt het gezeur me te veel en ik grijp resoluut naar de afstandsbediening om de t.v. uit te zetten. Mustafa ziet het uit een ooghoek en begrijpt dat het ernst is. Hij slaat zijn handen in elkaar, kijkt me aan en zegt smekend en met een lange uithaal:

"Pliiiiieess" !!!!!

Als mijn collega en ik uitgelachen zijn, is de verdere plaatsing ook meteen duidelijk: naar de internationale school met die jongen.....

Dorothee Raymakers-Hulsenbek

Annelies Bron, lid van de redactie

Logopedie en Foniatrie,
jaargang 73, december 2001

Hilde Bosscheers, Zoeken naar informatie op het Internet

In dit artikel wordt ingegaan op de mogelijkheden die het Internet biedt als het gaat om het verzamelen van informatie.

De auteur beschrijft op welke wijze gebruik gemaakt kan worden van on line databanken en Internetpagina's.

Het Internet bevat een schat aan informatie die voor ons zinvol kan zijn. Met behulp van zoekmachines kan snel informatie worden verkregen over bepaalde therapieën of stoornissen.

Logopedie en Foniatrie,
jaargang 73, januari 2002

B.C. de Jager, Autisme en filosofie: over waarnemen en betekenisverlening. Over de samenhang tussen theorieën over autisme en die van Plato, Aristoteles en Locke.

Dit artikel wil aantonen dat er een grote samenhang bestaat tussen de theorieën over autisme en de theorieën van Plato, Aristoteles en Locke.

BUITENLANDSE TIJDSCHRIFTEN

Harry Knoors, lid van de redactie

Journal of Deaf Studies and Deaf Education,
vol. 7, no. 1, Winter 2002

In dit toonaangevende tijdschrift op het gebied van dovenpedagogiek staat een vijftal empirische artikelen waarvan er drie in het kader van deze rubriek aandacht verdienen.

Het eerste artikel is getiteld 'Predictors of parental stress in mothers of young children with hearing loss'. Het is geschreven door een groep auteurs onder leiding van Christine Yoshinaga-Itano. Yoshinaga is een van de toonaangevende wetenschappers op het gebied van de introductie van neonatale gehoorscreening en de gevolgen daarvan. Alle auteurs zijn verbonden aan de University of Colorado, Boulder. In het onderzoek hebben ze stressniveaus onderzocht bij 184 horende moeders van jonge kinderen die ofwel doof ofwel slechthorend zijn. De onderzoekers hebben met name gekeken naar stress die inherent is aan factoren in het kind zelf, naar stress die veroorzaakt wordt door factoren die typerend zijn voor de ouders en naar stress gerelateerd aan factoren die te maken hebben met ouder-kindinteractie. Om stress te meten is een verkorte vorm van de 'Parental Stress Index' afgenomen. Uit het onderzoek blijkt dat de onderzochte ouders minder stress vertoonden dan een normgroep van ouders van horende kinderen, al bleek het verschil klein. Moeders die dagelijkse beslommingen intens beleefden vertoonden hogere stresspatronen. Andere voorspellers van stress bij moeders van dove kinderen blijken de frequentie van optreden van dagelijkse problemen, de mate van sociale ondersteuning en het gezinsinkomen te zijn.

Stress die te maken had met een weinig optimaal verloopende ouder-kindinteractie leek met name gerelateerd aan kinderen die naast hun gehoorverlies additionele ontwikkelingsproblemen hadden. Kenmerken die op geen enkele wijze de mate van beleefde stress door de moeders bleken te voorspellen waren het geslacht van het kind, de etniciteit, de leeftijd van onderkenning van het gehoorverlies, de wijze van communicatie, het opleidingsniveau van de moeder en de maanden die er lagen tussen de leeftijd van identificatie van het gehoorverlies en het moment van afname van de vragenlijst. In het algemeen kwalificeren de onderzoekers de resultaten als bemoedigend, al geven ze tevens aan dat zo'n 16% van alle onderzochte moeders stress ervaren die klinisch significant was. Met andere woorden, zo hoge stressniveaus dat zorg gerechtvaardigd is. Immers, hoge niveaus van ouderlijke stress worden geassocieerd met onveilige hechting en met gedragsproblemen van kinderen. Het is, aldus de auteurs, daarom van belang dat professionals die werken met gezinnen met een doof of slechthorend kind, zich ervan bewust zijn hoe zij signalen van hoge stressniveaus in ouders kunnen onderkennen en hoe zij zelf, dan wel via verwijzing, ouders die deze niveaus vertonen kunnen ondersteunen.

Een tweede artikel betreft een bijdrage van Adam Schembri, Greg Leigh, Trevor Johnson en collega's (University of Bristol, Australische universiteiten), die rapporteren over de ontwikkeling van een testbatterij voor de Australische gebarentaal. Het artikel heeft als titel 'Issues and development of the testbattery for Australian Sign Language morphology and syntax'. Dit artikel is met name van

belang nu onlangs binnen het Universitair Expertisecentrum Atypische Communicatie-ontwikkeling van de Katholieke Universiteit Nijmegen in samenwerking met het Nederlands Gebarent centrum te Bunnik een project van start is gegaan waarin de ontwikkeling van een test voor de Nederlandse Gebarentaal beoogd wordt. In het artikel van Schembri e.a. worden de beginstadia van de ontwikkeling van een testinstrument voor Australian Sign Language beschreven. De auteurs gaan met name in op de wijze waarop een bestaande test voor Amerikaanse gebarentaal aangepast is aan Australische Gebarentaal. Tevens worden data gepresenteerd die verzameld zijn bij een groep dove native signers. De data laten de grote mate van variatie zien die optreedt bij essentiële grammaticale kenmerken van Australian Sign Language. Deze variatie zorgt voor aanzienlijke methodologische problemen in testontwikkeling.

Een derde artikel dat van belang is, is geschreven door Jean Lundi van het Metropolitan State College of Denver. Het artikel is getiteld 'Age and language skills of deaf children in relation to theory of mind development'. De auteur heeft de ontwikkeling van theory of mind (het kunnen begrijpen van je eigen en iemands anders mentale beleving en het inzicht in de relatie tussen mentale beleving en de reële werkelijkheid) met behulp van vier traditionele zogenaamde false believe tasks onderzocht. De onderzochte dove kinderen hadden allen horende ouders; sommige van deze ouders maakten in de communicatie gebruik van gebaren, anderen niet. Gegevens over het gebarenvocabulaire van de ouders kwamen uit rapportages door de ouders zelf. Uit de resultaten blijkt dat de leeftijd van het kind sterk gekoppeld is aan de ontwikkeling van theory of mind. Dove kinderen bleken in staat te zijn de false believe taken succesvol te maken als ze tussen de 7 en 8 jaar oud waren. Horende kinderen blijken deze taken al op een leeftijd tussen de 4 en de 5 jaar te volbrengen. Lundi concludeert dat dove kinderen van horende ouders gemiddeld drie jaar achterlopen bij het bereiken van deze cognitieve ontwikkelingsmijlpaal. Opvallend is dat de expressieve taalvaardigheid van de kinderen en de gebarentaalvaardigheid van de ouders die gebaarden niet significant gerelateerd waren aan de ontwikkeling van theory of mind bij het kind. Dit resultaat is opvallend, omdat in recente onderzoeken meerdere keren is vastgesteld dat dove kinderen van dove ouders in de ontwikkeling van theory of mind veel minder achterstand vertonen ten opzichten van horende kinderen. Dit resultaat is nogal eens toegeschreven aan het gebruik van gebarentaal. Lundi stelt dat veel van de onderzochte ouders die gebaren gebruikten niet in staat bleken in communicatie met hun kind gebaren te hanteren voor zogenaamde mentale termen als geloven, vergeten, onthouden, begrijpen en verbazen. Dove kinderen van gebarende horende ouders bleken het overigens op de genoemde taken niet slechter te

doen dan dove kinderen van horende ouders die voor een auditief verbale benadering kozen. Echter, Lundi vraagt zich wel af of, omdat zo weinig ouders waren die in staat bleken een variëteit aan gebaren voor mentale beleving uit te kunnen drukken, de meerderheid van dove kinderen überhaupt gesprekken met hun ouders meemaken waarin uitleg gegeven wordt over de wensen, de veronderstellingen en de intenties van mensen om dove kinderen heen.

American Annals of the Deaf,
oktober 2001, vol. 146

Shirin Antia en Kathryn Kreimeyer, verbonden aan respectievelijk de universiteit van Arizona en de Arizona State Schools for the Deaf and Blind in Tucson, schrijven in dit nummer een interessant artikel over 'The role of interpreters in inclusive classrooms'. Beide onderzoekers hebben gekeken naar de rollen die tolken in reguliere klassen, waarin één of meer dove kinderen opgenomen zijn, kunnen vervullen. Ze hebben daartoe een kwalitatief 3-jarig onderzoek gedaan, waarin case studies van 3 tolken in inclusieve settings centraal staan. Data zijn verzameld door interviews te houden met de tolken, met de klassenleerkrachten, met de ambulante begeleiders en met directieleden van de scholen. De interviewdata werden aangevuld door middel van observaties en veldnotities. De resultaten geven aan dat de tolken niet alleen uitingen in gesproken Engels vertaalden in American Sign Language of omgekeerd, maar dat het werk van de tolken verder ging: ze legden aanwijzingen van leerkrachten uit, faciliteerden interactie tussen horende en dove kinderen, gaven individueel onderricht aan dove kinderen en hielden horende leerkrachten en ambulante begeleiders op de hoogte van de ontwikkeling van de dove kinderen. Deze zeer brede invulling van het werk van de tolken werd erg geapprecieerd door zowel de tolken zelf als door de klassenleerkrachten. Terwijl de ambulante begeleiders en de directieleden liever zagen dat de tolken zich tot het vertalen zouden beperken. De klassenleerkrachten voelden zich erg op hun gemak bij tolken die exact de routines in de klassen kenden, terwijl de ambulante begeleiders en de directieleden de vrees hadden dat de tolken afhankelijkheid bij zowel het dove kind als bij de klassenleerkracht zouden stimuleren. De auteurs bespreken deze onderwerpen in relatie tot de ethische code voor tolken in Amerika en in relatie tot mogelijkheden om integratie van jonge kinderen zo goed mogelijk te ondersteunen.

FEAPDA-CONGRES

Tijdens de jaarlijkse vergadering van landenvertegenwoordigers - op 26 oktober - is Engeland officieel getreden tot de FEAPDA. Met de binnenkomst van de British Association of Teachers of the Deaf (BATOD) is de Britse afvaardiging met 1750 leden meteen de grootste binnen de FEAPDA. Paul Simpson, nu secretaris van de BATOD en al jaren actief als tolk binnen de FEAPDA, volgt in 2003 de huidige voorzitter Guido Lichtert (B) op. De vergadering stelde tijdens de bijeenkomst het congresonderwerp voor 2003 vast en het land dat de organisatie voor haar rekening neemt. Nieuwkomer Engeland bood aan gastland te willen zijn. Het congres zal op **vrijdag 31 oktober en zaterdag 1 november 2003 in Cardiff (UK)** plaatsvinden. Het thema is **'Behaviour Problems. Whose problem?'**

Voor nadere informatie zijn de volgende Siméa-vertegenwoordigers in de FEAPDA te bereiken:
 Gerrie van Hamersvelt: Auris Dienstverlening Driebergen: gerrie.van.hamersvelt@wanadoo.nl
 Peter L. van Dijk: Centraal Bureau Koninklijke Auris Groep: info@auris.nl

SCHOOL & COMPUTER

ESS houdt in het voorjaar van 2003 een vijftal Didactiek en ICT Congressen, bedoeld voor leraren uit het primair en voortgezet onderwijs. Belangstellenden kunnen via www.school-computer.nl al inschrijven. ESS hield een enquête onder docenten. Gebleken is dat deze een grote behoefte hebben te achterhalen 'wat te doen met de educatieve software'. Ook gaat hun aandacht uit naar vragen als: 'Hoe organiseer ik ICT in het onderwijs?' en 'Hoe maak ik een goede schoolwebsite?'. ESS organiseert onder de titel 'School & Computer' vijf congressen. Elk van de congressen is gericht op de genoemde ICT-vragen. Op de congressen is ook een informatiemarkt aanwezig.

Data en locaties

12 maart	Amsterdam, De Meervaart
19 maart	Eindhoven, Dorint Hotel (Cocagne)
1 april	Ede, De Reehorst
9 april	Groningen, Meerwold (voorheen KPN-opleidingscentrum)
16 april	Rotterdam, Erasmus Expo- en Congrescentrum.

NATIONAAL REVALIDATIE FONDS

Gehandicaptenbeleid: is Nederland gidsland of ontwikkelingsland?

In het kader van het 'Europees jaar van mensen met een handicap' in 2003 houdt het Nationaal Revalidatie Fonds, in samenwerking met de Chronisch Zieken en Gehandicapten Raad en het iRv-Kenniscentrum voor Revalidatie en Handicap, op **8 januari 2003 een manifestatie in het Beatrixtheater in de Jaarbeurs te Utrecht.**

Het Nationaal Revalidatie Fonds doet onderzoek naar de situatie van de gehandicapten in Nederland in relatie tot de omringende landen. Is Nederland een gidsland of een ontwikkelingsland? De resultaten van het onderzoek dienen als handreiking voor beleidsaanpassingen. In 2004 vervult Nederland het voorzitterschap van de Europese Unie.

Professor Joop van Londen (voorzitter Nationaal Revalidatie Fonds) opent de manifestatie op 8 januari om 15 uur. Aansluitend geeft staatssecretaris Drs. Clémence Ross - Van Dorp (onder voorbehoud) haar visie. Overige sprekers zijn Lodewijk de Waal (voorzitter FNV), Jan Troost (voorzitter CG-Raad) en professor Dr. Wim van den Heuvel (hoogleraar Revalidatie en Handicap en directeur van het iRv). Ter afsluiting volgt een paneldiscussie. Rond 16.30 uur wordt de manifestatie afgesloten.

Voor inhoudelijke informatie: M. Vink 030-6572022; voor organisatorische vragen J. Willems 0345-576642.

LEERTRAJECT VOOR PEDAGOGISCH BEGELEIDER

In september is bij Instituut Sint Marie, Centrum voor auditief en communicatief gehandicapten, een innovatief leertraject van start gegaan voor pedagogisch begeleiders van kinderen met ernstige spraak/taal- en communicatieve problemen. Het leertraject vergroot de behandelingscompetenties. Voor het eerst is het programma opengesteld voor deelnemers van buiten de eigen organisatie.

Het uitgangspunt van de cursus is: deskundigheid houdt meer in dan wéten. De cursus is gebaseerd op het principe van 'lerend werken'. Theoretische kennis dient te zijn verbonden met componenten van het eigen repertoire, als ervaring, eerder verworven vaardigheden en houding. Deelnemers werken mee in reële beroepssituaties.

Externe deelnemers zijn in de gelegenheid te participeren in de leer- en werkprocessen in de praktijk van Sint-Marie. Ervaren beroepskrachten van Sint-Marie nemen daarnaast deel aan werkprocessen in de professionele praktijk elders.

Belangstellenden kunnen hun interesse kenbaar maken via John van Daal of Lianne Vermeulen.

INSTITUUT **SINT MARIE**

Centrum voor auditief en Communicatief Beperkten,
Antwoordnummer 11.034
5600 VC Eindhoven

NIEUWE CD-ROM MET 1500 FOTOGEBAREN

De afdeling logopedie van de school 'De Beemden' in Eindhoven stelde een cd-rom samen met ruim 1500 fotogebaren. De gebaren zijn vastgelegd als 'stills' uit een digitale videoband, opgenomen met een gebarendocente. De foto's zijn bewerkt met naamgeving en uitingvormbeschrijving.

De op de cd-rom voorkomende gebaren zijn als thema bij elkaar te zoeken in zelf samen te stellen nieuwe mappen. Zo is de cd-rom goed te gebruiken als uitgangspunt gebaren bij een bepaald thema te oefenen en te hantieren in de communicatie met kinderen.

De cd-rom is te bestellen bij school 'De Beemden' voor een prijs van € 30 (exclusief verzendkosten).

Telefonisch bestellen is mogelijk via de heer Van der Pas, tel. 040 - 2424255. Via internet is de cd-rom te bestellen bij beemden@iae.nl

Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt naar rekening 22.63.73.592 t.n.v. School De Beemden, Eindhoven, o.v.v. 'CD-rom fotogebaren'.

NIEUWE VIDEO IN SERIE 'BIJBELVERHALEN IN DE GEBARENTAAL'

Dove jongeren en volwassenen vertellen tien gelijkenissen in de Gebarentaal. Als decor dienden een schaapskooi, een kasteel, een korenveld, een boerderij en een oude kerk. Het boek van Patricia St. John 'Verhalen van Jezus' vormden de basis voor het script. De volgende verhalen zijn in de video opgenomen: de zaaier, de verloren zoon, het verloren schaap, de barmhartige Samaritaan, de twee huizen, de rijke man en de arme Lazarus, de vijf slimme en de vijf domme meisjes, het feest bij de koning, de Farizeeër en de tollenaar, vergeven.

De video is te bestellen bij 'DIT KONINGSKIND' Postbus 85275, 3508 AG Utrecht; tel. 030-2363788, e-mail info@ditkoningskind.nl Ook de eerder verschenen video's zijn op dit adres te bestellen.

De video 'Jezus vertelt' kost € 9,50, exclusief verzendkosten).

Dit Koningskind
LEVENDE WAAZIGEN VERHALEN
MET EEN HANDICAP HUN GEBAREN EN VRIENDEN

NATIONALE REVALIDATIEPRIJS VOOR PROF. MR. GOLDSCHMIDT

Op 4 november jl. ontving prof. mr. Jenny Goldschmidt in het Vredespaleis in Den Haag de Nationale Revalidatie Prijs. De prijs stelt het Nationaal Revalidatie Fonds beschikbaar aan een persoon, instelling of organisatie die zich op bijzondere wijze inzet voor mensen met een handicap. Goldschmidt, bijzonder hoogleraar gelijkheid en diversiteit in het recht aan de Universiteit en voorzitter van de Commissie Gelijke Behandeling, dankt de prijs aan haar grote inzet en verdiensten op het terrein van de emancipatie, de gelijke behandeling en de integratie van mensen met een handicap. Goldschmidt, zelf doof, is al geruime tijd nauw betrokken bij de bestrijding van elke vorm van onrecht. In de voormalige Emancipatie Raad maakte zij veel werk

van de emancipatie van vrouwen (en mannen). Zij is als eerste benoemd als bijzonder hoogleraar vrouw en recht aan Universiteit Utrecht en de Universiteit van Leiden.

De prijs voor Goldschmidt bestaat uit een oorkonde en een bedrag van € 12.500.

OORAKEL

Bij Oorakel informatie en advies kunt u terecht met alle vragen die te maken hebben met doofheid, slechthorendheid, (technische) hulpmiddelen en vergoedingen, (belangen)organisaties voor slechthorenden en doven, arbeid, onderwijs, tolken, gebarentaal(cursussen), gehoorbescherming en preventie, en nog veel meer.

Oorakel is ontstaan vanuit de behoefte aan een centraal informatiepunt. Om uw vragen zo goed mogelijk te kunnen beantwoorden, werken we samen met andere organisaties, zoals de Nederlandse Vereniging voor Slechthorenden (NVVS), Dovenschap en de Nationale Hoorstichting. Alle informatie van Oorakel is gratis en onafhankelijk.

Technische hulpmiddelen

In alle vestigingen van Oorakel staan verschillende technische hulpmiddelen klaar om uit te proberen. We hebben o.a. verschillende telefoonhoornversterkers, teksttelefoons, soloapparatuur, ringleidingen, infra-roodsystemen, wek- en waarschuwingssystemen (met triller of met flitslampen) en reiswekkers. Van al deze hulpmiddelen hebben we ook folders die u mee kunt nemen, zodat u thuis alles nog even rustig op een rijtje kunt zetten.

Meer dan hulpmiddelen

Naast de technische hulpmiddelen heeft Oorakel ook allerlei andere informatie. Oorakel heeft informatie over alle organisaties die iets te maken hebben met doof-/slechthorendheid zijn opgenomen. Van deze organisaties liggen ook folders om mee te nemen.

Verder hebben we video's met kinderfilms met een gebarentolk, documentaires over CI, tijdschriften als HOREN, DOOF, Woord en Gebaar en Plotsdoof, informatiepakketten (bijv. over tinnitus), informatie over vergoeding van hulpmiddelen, informatie van regionale verenigingen, overzichten van boeken en video's over of in gebarentaal.

Al deze zaken kunt u bij Oorakel vrijblijvend inzien of we sturen een gratis informatiepakket op. Oorakel verkoopt niets, maar we kunnen u wel vertellen waar u deze zaken zelf kunt kopen.

Voor wie is Oorakel?

Iedereen kan bij Oorakel terecht: slechthorenden, doven, familie van slechthorenden en doven, hulpverleners, artsen, studenten die een verslag of scriptie moeten schrijven, enz. Iedereen kan gewoon bij ons binnenlopen om de hulpmiddelen uit te proberen of om folders of andere informatie te halen. Een afspraak maken is niet nodig, maar kan natuurlijk wel. We laten u zien hoe alles werkt, u kunt verschillende merken met elkaar vergelijken en we kunnen meedenken over oplossingen voor specifieke problemen waar u tegenaan loopt.

Hoe bereikt u ons?

Er zijn vestigingen van Oorakel in Utrecht, Zwolle, Leiden, Amsterdam en Groningen. U kunt langskomen, bellen, faxen of mailen. Alle voorlichters beheersen Nederlands ondersteund met gebaren (NmG). De vestigingen van Oorakel zijn voor rolstoelers bereikbaar, en de hulpmiddelenruimtes zijn voorzien van ringleiding.

Adressen:

Oorakel Leiden (hoofdvestiging)
Poortgebouw, Rijsburgerweg 10
2333 AA Leiden
tel: 071 - 5234242
fax: 071 - 5234243
teksttel: 071 - 5234244
email: info@oorakel.nl
website: www.oorakel.nl
open: ma t/m vr 9.00 - 17.00 uur

Oorakel Amsterdam
Johan Jongkindstraat 97
1062 CR Amsterdam
tel: 020 - 4084384
fax: 020 - 4084385
teksttel: 020 - 4084386
email: amsterdam@oorakel.nl
open: wo en vr 9.00 - 17.00 uur

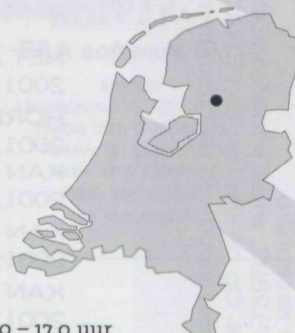
Oorakel Groningen
Stationsweg 7
9726 AC Groningen
tel: 050 - 3178640
fax: 050 - 3178641
teksttel: 050 - 3178642
email: groningen@oorakel.nl
open: ma en wo 9.00 - 17.00 uur
en dinsdag volgens afspraak

Oorakel Utrecht
Oudenoord 115
3513 EP Utrecht
tel: 030-2398008
fax: 030-2398009
teksttel: 030-2398010
email: utrecht@oorakel.nl
open: wo en do 9.00 - 17.00 uur

Oorakel Zwolle
Oosterlaan 21 a
8011 GC Zwolle
tel: 038 - 4215836
fax: 038 - 4213854
teksttel: 038 - 4213880
email: zwolle@oorakel.nl
open: ma 9.00 - 17.00 uur,
di volgens afspraak en wo t/m vr 13.00 - 17.00 uur

IvD/MTW HEET VOORTAAN VIATAAL

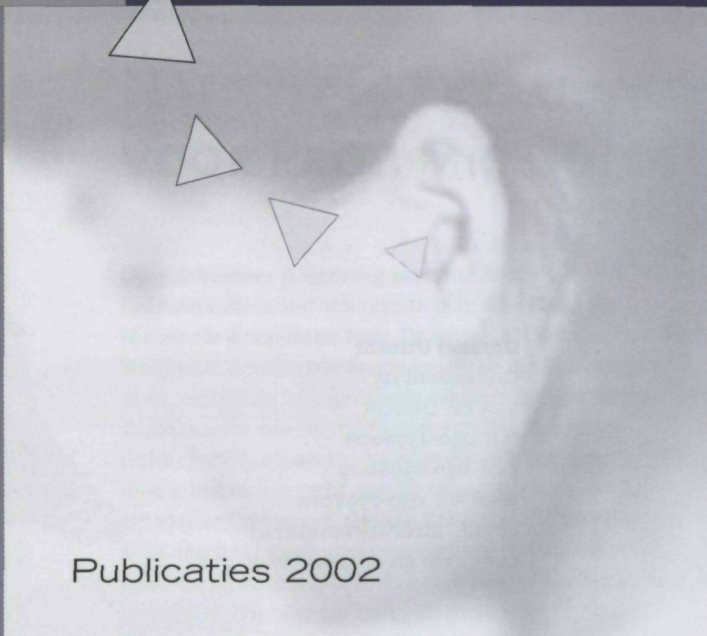

Het Instituut voor Doven en de Mgr. Terwindt-stichting hebben een nieuwe naam en een nieuw gezicht. Na de bestuurlijke fusie in 1998 bleef de nieuwe organisatie bestaan onder de naam IvD/MTW. Op 28 november j.l. werden de nieuwe naam en de nieuwe huisstijl ten doop gehouden: VIATAAL.

De naam Viataal refereert aan de missie van de organisatie en geeft de kern van het werk weer. Viataal bevordert een optimale zelfstandigheid en zelfredzaamheid van mensen met zintuiglijke en/of communicatieve beperkingen door hen de best passende en meest adequate toegang te bieden tot alle actuele

mogelijkheden van taal, communicatie en informatie.

Viataal zoekt naar alternatieve vormen van communicatie voor dove, slechthorende of doofblinde mensen, mensen met ernstige spraak-/taalmoeilijkheden of stoornissen in het autistisch spectrum al of niet gecombineerd met een verstandelijke beperking of gedragsproblemen. Want als mensen de beschikking hebben over taal – in welke vorm dan ook -, kunnen zij hun leven en toekomst zo zelfstandig mogelijk vorm en inhoud geven. Via taal krijgt hun leven meer kwaliteit.

De Federatie van Nederlandse Audiologische Centra geeft brochures uit. Deze zijn via de FENAC te verkrijgen. De brochures behandelen alle aspecten van zorg binnen een audiologisch centrum. Voor een volledig overzicht kunt u de FENAC site bezoeken: www.fenac.nl. Brochures kunnen ook via de site worden besteld.

Publicaties 2002

Bestelwijze: de genoemde prijzen (wijzigingen voorbehouden) zijn exclusief portokosten. U kunt de publicaties bestellen bij het bureau van de FENAC te Utrecht. Na uw bestelling ontvangt u een acceptgiro.
Adres voor bestelling: Postbus 222, 3500 AE Utrecht, tel 030-2769902, fax 030-2712892, email: info@fenac.nl.
 U kunt de brochures ook bestellen via de internetsite van de FENAC: www.fenac.nl. Op de site van de FENAC staan de meest actuele prijzen en uitgaven, samen met een korte omschrijving van de inhoud van de brochures."

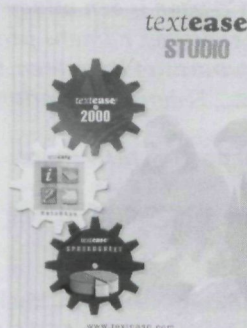
Publicatie	Prijs
HET AUDIOLOGISCH CENTRUM 2001, 2 ^e druk, 24 pagina's	€ 2,-
HOREN MET ÉÉN OOR 2001, 5 ^e druk, 24 pagina's	€ 2,-
KAN UW KIND NIET GOED HOREN. ARABISCH / NEDERLANDS 2001, 1 ^e druk 40 pagina's	€ 3,60
KAN UW KIND NIET GOED HOREN. ENGELS / NEDERLANDS 2001, 1 ^e druk 40 pagina's	€ 3,60
KAN UW KIND NIET GOED HOREN. TURKS / NEDERLANDS 2001, 1 ^e druk 40 pagina's	€ 3,60
KAN UW KIND NIET GOED PRATEN, ARABISCH / NEDERLANDS 2001, 1 ^e druk, 44 pagina's	€ 3,60
KAN UW KIND NIET GOED PRATEN. ENGELS/ NEDERLANDS 2001, 1 ^e druk, 44 pagina's	€ 3,60
KAN UW KIND NIET GOED PRATEN. TURKS/ NEDERLANDS 2001, 1 ^e druk, 44 pagina's	€ 3,60
KINDEREN MET EEN HOORTOESTEL 2001, 4 ^e druk, 24 pagina's	€ 1,80
LEIDRAAD VOOR HOORTOESTEL GEBRUIKERS 2001 12 ^e druk, 28 pagina's	€1,80
OUDEREN EN SLECHTHORENDHEID 2001, 4 ^e druk, 28 pagina's	€ 2,-
PLOTS- EN LAATDOOF 2000, 1 ^e druk, 24 pagina's	€ 1,80
HET SLECHTHORENDE KIND IN HET REGULIERE ONDERWIJS 2001, 10 ^e druk, 20 pagina's	€ 1,80
SLECHTHORENDE PEUTERS 1995, 1 ^e druk, 20 pagina's	€ 1,80
SLECHTHORENDHEID OP HET WERK 1998, 1 ^e druk, 20 pagina's, plus Arbo-wet, 1998	€ 1,80
SPREKEN, TAAL EN LUISTEREN BIJ KINDEREN MET EEN TIJDELIJK VERMINDERD GEHOOR 2000, 3 ^e druk, 28 pagina's	€ 2,-
TECHNISCHE HULPMIDDELEN VOOR SLECHTHORENDEN 2001, 2 ^e druk, 28 pagina's, plus inlegvel	€ 2,-
CD KAN UW KIND NIET GOED HOREN. ARAB / MAROK. / NED 2002	€ 6,80
CD KAN UW KIND NIET GOED HOREN. BERBER / NEDERLANDS 2002	€ 6,80
CD KAN UW KIND NIET GOED PRATEN. ARAB/ MAROK. / NED. 2002	€ 6,80
CD KAN UW KIND NIET GOED PRATEN. BERBER / NEDERLANDS 2002	€ 6,80
AUDITIEVE ASPECTEN VAN ARBO-ZORG 1997, 90 pagina's	€ 4,50

Digitaal Portfolio - Mijn Werkstukken Verzamel en show de werkstukken van uw leerlingen, gebruikmakend van de voordelen van de digitale techniek - plaatjes, geluid en bewegende beelden - allemaal op één plaats, allemaal in één programma. Brand een CD met het werk van de leerling. Installeer de CD thuis zodat familie en vrienden de werkstukken kunnen bekijken.

Het programma is ook zeer geschikt voor gebruik bij individuele thema studies.

Textease 2000 is een innovatieve tekstverwerker en desktop publishing programma met de absolute nadruk op het gebruikersgemak, zonder afbreuk te doen aan de resultaten die met eigentijdse software worden bereikt. De grote kracht van dit programma is de toevoeging van spraak. Textease kan zo ingesteld worden dat letters, woorden, zinnen of een heel document worden voorgelezen. Dit geeft opmerkelijke resultaten, vooral bij jonge leerlingen die extra steun nodig hebben. Textease 2000 is geschikt voor de eerste krabbeltjes van een 5-jarig kind maar ook voor de uitgebreide taken van een volwassene. Textease Studio is een combinatie van de programma's Textease 2000, Textease Database en Textease Spreadsheet.

Teens begrijp je alles veel beter en wordt lezen en schrijven nog leuk ook!

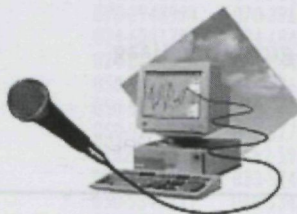
Schrijven met Symbolen is het eenvoudig te gebruiken symbool schrijfprogramma. Door dit programma kunnen leerlingen op een nieuwe, leuke manier deelnemen aan schrijf- en leesactiviteiten. Wanneer de leerlingen woorden en zinnen typen, zien ze passende symbolen en horen gesproken tekst.

IBM SpeechViewer III is een prima hulpmiddel bij de behandeling van spraak- en stemproblemen. Het programma is een goede afwisseling met andere middelen en kan door logopedisten, docenten, K.N.O. artsen en de cliënt zelf worden gebruikt en kan ook dienen als hulpmiddel bij stemfunctieonderzoek en stemdiagnostiek. IBM SpeechViewer bestaat uit een CD-ROM en een microfoon en draait onder Windows 95/98, ME, 2000 en XP.

IBM SpeechViewer III zet hoorbare elementen van stem en spraak om in grafische voorstellingen die tevens auditief kunnen worden weergegeven. De visuele- en auditieve terugmelding maakt uw cliënt bewust van o.a. toonhoogte, volume, fonatieduur, intonatie, klinker- en medeklinkerproductie zowel geïsoleerd als in woorden.

SpeechViewer III

KOMFA
E&A software BV

Komfa bv
Middelwijkstraat 79, 3764 CE Soest
Postbus 3041, 3700 DA Soest
Telefoon: +31 (0)355885583
Telefax: +31(0)355885584
E-mail: info@komfa.nl
Web: www.komfa.nl

Richtlijnen voor het indienen van een artikel

Hieronder vind u een samenvatting van de volledige richtlijnen. Indien u van plan bent een artikel aan te leveren, dient u bij de redactie de volledige richtlijnen op te vragen.

Van Horen Zeggen is een vaktijdschrift voor de sectoren diagnostiek, onderwijs en zorg aan auditief/communicatief beperkte kinderen en (jong) volwassenen. De artikelen in *Van Horen Zeggen* worden vooral gelezen door professionals zoals leerkrachten, groepsleiders, logopedisten en pedagogen/psychologen.

Er wordt aandacht besteed aan ontwikkelingen in de doelen en methodieken van de genoemde sector. Dit kan naar aanleiding van een (wetenschappelijk) onderzoek of op basis van ervaringen in de praktijk. De redactie streeft ernaar de inhoud en de stijl van het artikel zodanig te laten zijn, dat de lezers gemakkelijk de toepasbaarheid van de gegeven informatie binnen hun werksituatie kunnen ervaren. Bij de stijl van het artikel dient u daarom vakjargon zoveel mogelijk te vermijden en zo min mogelijk gebruik te maken van citaten en voetnoten. Teksten van toespraken of lezingen kunt u alleen bewerkt aanbieden, waarbij spreektaal zoveel mogelijk vermeden wordt. In overleg met de redactie kan

door middel van kopiëren gebruik worden gemaakt van de artikelen. Hiervoor worden kosten in rekening gebracht.

Structuur artikel

Het artikel wordt voorafgegaan door een samenvatting met de lengte van 150 tot 200 woorden. De totale lengte van het artikel mag niet meer bedragen dan 5000 woorden. Aan het eind van een artikel wordt informatie gegeven over de achtergrond van de auteur. Eventueel kan een literatuurlijst worden opgenomen, met een maximum van 15 titels.

Gehanteerde spellingsregels

De redactie hanteert de officiële Nederlandse spelling. Daarnaast worden er geen of zo min mogelijk afkortingen gebruikt.

Wijze van aanleveren en contacten met de redactie

De redactie ontvangt het artikel op diskette of per e-mail in Word for Windows vergezeld van twee uitdraaien. Indien het artikel voor plaatsing in aanmerking komt levert de auteur een pasfoto van zichzelf, met op de achterzijde naam en adres vermeld en foto's en/of illustraties bij het artikel.

Van Horen Zeggen is een uitgave van Siméa, belangenbehartiger namens personen en instellingen voor communicatief beperkten, slechthorenden en doven en de FENAC, Federatie Nederlandse Audiologische Centra.

Hoofdredactie Mw. M.C. Bruins

Eindredactie Dhr. F. C. M. Mollee

Redactie

- Mw. N. Hoiting • Dhr. A. Koele • Mw. A.E. Bron
- Mw. M.C. Bruins • Dhr. F.C.M. Mollee • Dhr. P. van Veen
- Dhr. H. Knoors • Dhr. W. Geurts • Mw. C. Slofstra-Bremer

Redactie-adres en Administratie Van Horen Zeggen
Bureau AudCom, postbus 222, 3500 AE Utrecht,
tel. 030 276 99 02 fax 030 271 28 92
(wijzigingen uitsluitend schriftelijk doorgeven)

Fotografie H. Op den Kamp

Illustrator Jef Horvers

Vormgeving/Lithografie AVEQ-groep, Den Haag

Drukkerij Drukkerij Grafax

Siméa

- Th. van Munnen, voorzitter
- A.P.C. Broerse, penningmeester;
giro 3554500 t.n.v. penningmeester Siméa te Utrecht

FENAC Federatie Nederlandse Audiologische Centra

- J. de Klein, voorzitter
- J. Brokx, penningmeester
- H. de Wit-Fleer, secretaris

Ambtelijk secretariaat en ledenadministratie Siméa en FENAC
Bureau AudCom, Postbus 222, 3500 AE Utrecht
Tel. 030 276 99 02 Fax 030 271 28 92 Teksttel. 030 273 04 59
Bezoekadres: Chr. Krammlaan 2, Utrecht

Kopij aanleveren vóór

11 februari - 7 mei - 1 september - 20 oktober
Kopij, ingeleverd voor deze data zal zo mogelijk in de eerstvolgende uitgave van de geldende jaargang gepubliceerd worden.

Verschijningsfrequentie 4 x per jaar

Abonnementsprijs € 23,- per jaar Losse nummers € 8,-
(inclusief verzendkosten voor abonnees in het buitenland)
Indien u vóór 1 december van het lopende jaar uw abonnement niet hebt opgezegd, wordt dit automatisch met een jaar verlengd.

AUDIOLOGISCHE CENTRA IN NEDERLAND

Postcode	Plaats	Naam	Adres	Telefoon	Fax	E-mail
1816 MB	Alkmaar	Audiologisch Centrum Holland Noord	Rubenslaan 2-6	072-5141050	072-5141060	
1323 BP	Almere	De Klimop	Rossinistraat 5	036-5364814	036-5366386	klimop@x4all.nl
3815 DP	Amersfoort	Audiologisch Centrum Amersfoort Prof. J.J. Groen Stichting	Zangvogelweg 150	033-4726854	033-4755133	secretariaat@profgroenstichting.nl
1105 AZ	Amsterdam	AMC KNO Audiologisch Centrum	Meibergdreef 9	020-5664013	020-5669068	
1081 HV	Amsterdam	Audiologisch Centrum Academisch Ziekenhuis VU	De Boelelaan 1117 P.B. 7057, 1007 MB Amsterdam	020-4440969	020-4440983	audiologie@vumc.nl
1062 BE	Amsterdam	Audiologisch Centrum Amsterdam	DerKinderenstraat 1	020-6171814	020-6691003	saca@effathaguyot.nl
4624 VT	Bergen op Zoom	Audiologisch Centrum Bergen op Zoom	Boerhaaveplein 3b	0164-266599	0164-238173	
4811 SW	Breda	Audiologisch Centrum Breda	Adriaan van Bergenstraat 232	076-5204130	076-5156611	acb@actilburg.nl
2501 VP	Den Haag	Haags Audiologisch Centrum Effatha	Lange Lombardstr. 35, P.B. 848	070-3848300	070-3805634	
5602 BH	Eindhoven	Samenwerkende Audiologische Centra Eindhoven	Castiliëlaan 8, P.B. 1322	040-2911888	040-2911889	info@ac-eindhoven.nl
5629 CH	Eindhoven	Sint Marie (P.B. 1447, 5602 BK)	Castiliëlaan 8	040-2413515	040-2412285	info@sintmarie.nl
4461 LT	Goes	Audiologisch Centrum Goes	Van Dusseldorpstraat 7	0113-250342	0113-251696	
9700 RB	Groningen	Academisch Ziekenhuis Groningen KNO	Hanzeplein 1, P.B. 30001	050-3612700	050-3611792	
7550 AK	Hengelo	Stichting Audiologisch Centrum Twente	Geerdinksweg 139-35, P.B. 446	074-2917301	074-2503822	info@actwente.nl
6432 CC	Hoensbroek	Hoensbroeck Audiologisch Centrum	Zandbergsweg 111	045-5282900	045-5282909	ac-hoensbroeck@ach.nl
8932 NJ	Leeuwarden	Stichting Audiologisch Centrum Friesland	Verlengde Schrans 35	058-2801586	058-2801361	acinfo@acfriesland.nl
2300 RC	Leiden	Audiologisch Centrum van het Leids Universitair Medisch Centrum	Albinusdreef 2, P.B. 9600	071-5262440	071-5248201	audc@lumc.nl
6202 AZ	Maastricht	Audiologisch Centrum Academisch Ziekenhuis Maastricht	P. Debyelaan 25, P.B. 5800	043-3877580	043-3875580	
6500 HB	Nijmegen	Audiologisch Centrum van het St. Radboudziekenhuis Nijmegen	Ph. Van Leijdenlaan 15, P.B. 9101	024-3617208	024-3617715	
3015 GD	Rotterdam	Audiologisch Centrum Erasmus universitair Centrum Rotterdam	Dr. Molewaterplein 40	010-4633290	010-4634240	vandervelden@audi.azr.nl
3000 CB	Rotterdam	Gehoort- en Spraakcentrum (Kinderen)	AZR-Sophia kinderziekenhuis P.B. 2040	010-4636073	010-4636472	aukes@knos.azr.nl
3031 BA	Rotterdam	Audiologisch Centrum Rotterdam	Ammanplein 8	010-4132280	010-4149483	info@auris.nl
5271 GD	Sint-Michiëlgestel	Diagnostisch centrum Viataal	Theestraat 42	073-5588111	073-5588440	DC@Viataal.nl
5025 JB	Tilburg	Stichting Audiologisch Centrum Tilburg e.o.	Korvelseweg 61	013-5362042	013-5361104	info@actilburg.nl
3500 AE	Utrecht	Federatie van Nederlandse Audiologische Centra (FENAC)	Postbus 222	030-2769902	030-2712892	info@fenac.nl
3584 CX	Utrecht	Universitair Medisch Centrum Utrecht, KNO audiologisch Centrum	Heidelberglaan 100 P.B. 85500, 3508 GA Utrecht	030-2507720	030-2522627	
3584 EA	Utrecht	UMC, Locatie Wilhelmina Kinderziekenhuis Stem-, Spraak-, Taal- en Gehoorcentrum	Lundlaan 6 Postbus 85090, 3508 AB Utrecht	030-2504902	030-2505314	
3571 AS	Utrecht	Audiologisch Centrum Utrecht	Rijnster Blijstralaan 69	030-2759100	030-2759109	
5912 BL	Venlo	Hoensbroeck Audiologisch Centrum	St. Maartensgasthuis Tegelseweg 210	077-3205097	077-3206125	HAC.venlo@zonnet.nl
5912 BL	Venlo	Venlo Audiologisch Centrum	St. Maartensgasthuis Tegelseweg 210	070-3205097		venlo-ac@zonnet.nl
8011 GC	Zwolle	Stichting Audiologisch Centrum Zwolle	Oosterlaan 20	038-4218711	038-4255321	

INSTITUTEN EN SCHOLEN VOOR COMMUNICATIEF EN/OF AUDITIEF GEHANDICAPTEN

Postcode	Plaats	Naam	Adres	Telefoon	Fax	E-mail
3814 TL	Amersfoort	Prof. Groenschool	Kortenaerstraat 10	033-4799313	033-4700305	accpgs@acc-expertise.com
3815 KZ	Amersfoort	Prof. Groenschool	Fürglerplein 7-8	033-4723574	033-2580024	prof.groenschool@acc-expertise.com
1062 CJ	Amsterdam	Prof. H. Burgerschool	Jan Sluiterstraat 5	020-3460230	020-6176021	prof.h.burgerschool@wolmail.nl
1062 CJ	Amsterdam	J.C. Ammanschool	J. Sluiterstraat 9	020-6178617	020-6178637	ammanschool@effathaguyot.nl
1064 BX	Amsterdam	Dep. J.C. Ammanschool	Herman de Manstr. 1	020-6132801	020-4110428	ammanschool@effathaguyot.nl
1063 EX	Amsterdam	Alex. G. Bellschool - V.S.O.	Burg. Eliasstraat 76	020-6131133	020-6149273	agbell@x4all.nl
1062 BK	Amsterdam	Alex. Roozendaalschool	Jan Tooropstraat 13	020-3460111	020-6172901	a.roozendaalschool@worldonline.nl
1062 BK	Amsterdam	Mgr. Hermusschool	Jan Tooropstraat 11	020-6179696	020-6151156	hermusschool@effathaguyot.nl
1062 BK	Amsterdam	Effatha Guyot Zorg	Jan Tooropstraat 1	020-5110550	020-5110560	ambulantezorghn@effathaguyot.nl
6821 LK	Arnhem	Dr. P.C.M. Bosschool	Hommelseweg 403-A	026-4423293	026-3702277	pcmboschool@wxs.nl
6821 LK	Arnhem	De Stijgbeugel - V.S.O.	Hommelseweg 403	026-4454497	026-4450661	vsostijg@bart.nl
6824 CL	Arnhem	Zorgcentrum "De Winde"	Rosendaalsestraat 483	026-4464963	026-4463574	
6823 JC	Arnhem	Dienst Ambulante Begeleiding SEC	Bonte Wetering 89	026-3705850	026-3705851	
4812 GE	Breda	De Spreekhoorn	Dirk Hartogstraat 10	076-5212352	076-5142325	info@spreekhoorn.nl
3300 AC	Dordrecht	Lesplaats Dordrecht	W. Pymontweg 20 P.O. 132	078-6137671	078-6137681	lesplaatsdordrecht@zonnet.nl
9207 BK	Drachten	De Skelp	Wetterwille 70	0512-514974	0512-515340	info@skelp.nl
3972 LB	Driebergen	Auris Dienstverlening	Hoofdstraat 78	0343-513320	0343-452366	dienstverlening@acc-expertise.com
5629 CH	Eindhoven	Sint Marie	Castiliëlaan 8	040-2413515	040-2412285	info@sintmarie.nl
5629 CC	Eindhoven	School de Horst	Toledolaan 3	040-2429402	040-2483479	dehorst@iaehv.nl
5629 CC	Eindhoven	School de Beemden (8-20 jr.)	Toledolaan 1	040-2424255	040-2422365	beemden@iae.nl
5628 WE	Eindhoven	School de Beemden (3-8 jr.)	Leuvenlaan 23	040-2425728	040-2416538	leuven@iae.nl
5629 CC	Eindhoven	Ekkersbeek - V.S.O.	Toledolaan 5	040-2423355	040-2483884	VSO@iae.nl
5628 WE	Eindhoven	Centrale Dienst Ambulante Begeleiding	Leuvenlaan 23	040-2419056	040-2416538	leuven@iae.nl
7500 AR	Enschede	Het Maatman-S.O.	Postbus 667	053-4803050	053-4803052	e.koppen@stg-maatman.nl
7500 AR	Enschede	Het Maatman - V.S.O.	Postbus 667	053-4803051	053-4803053	e.koppen@stg-maatman.nl
7521 EC	Enschede	Zorgcentrum de Cirkelboog	G.J. van Heekstraat 173	053-4345311	053-4309667	Enschede@ivd.nl
4461 DS	Goes	De Kring	Postbus 2049	0113-213407	0113-228717	paul.jooss@kring.goes.kennisnet.nl
4460 MA	Goes	de Kring - V.S.O.	Postbus 2049	0113-213407	0113-216147	vsodekring@kennisnet.nl
2531 PW	's-Gravenh.	Cor Emousschool	Twickelstraat 5	070-3948994	070-3962000	cor-emous@planet.nl
6561 KE	Groesbeek	Mgr. Terwindtschool	Nijmeegsebaan 21a	024-6841790	024-6841473	mgr.terwindtschool@srob.nl
6561 KE	Groesbeek	de Wylerberg- zorginstelling	Nijmeegsebaan 21	024-6848555	024-6842154	
9721 XB	Groningen	Dr. J. de Graafschoon - V.S.O.	Ina Boudierplants. 9	050-5255190	050-5261265	degraafschoon@effathaguyot.nl
9737 HK	Groningen	Tine Marcusschool	Jaltadaheerd 163	050-5470888	050-5470881	
9721 WD	Groningen	Effatha Guyot Zorg	Bordewijklaan 117a	050-5270840	050-5271808	info@effathaguyot.nl
2807 HZ	Gouda	Koninklijke Auris Groep (Centraal Bureau)	Bachstraat 9	0182-591000	0182-591098	info@auris.nl
2015 KN	Haarlem	Prof. van Gilseschool	Daslookweg 2	023-5246150	023-5246797	vangilse@knoware.nl
9752 AC	Haren (Gr.)	Effatha Guyot Groep	Rijksstraatweg 63	050-5343941	050-5348487	
		Guyotschool - S.O.		050-5343711	050-5350449	info@effathaguyot.nl
		Guyotschool - V.S.O.		050-5343622	050-5350454	info@effathaguyot.nl
6432 CC	Hoensbroek	Mgr. Hanssenschool	Zandbergsweg 115	045-5636500	045-5636505	a.haubrich@mghanssen.nl
2332 KV	Leiden	De Weerklank	Robijnstraat 100	071-5765149	071-5720330	j.daamen@deweerklank.nl
2324 VN	Leiden	De Weerklank - V.S.O.	Obrechtstraat 4	071-5761990	024-3502214	weerklank@tip.nl
6531 PL	Nijmegen	Martinus van Beekschool	Ijsbeerstraat 31	024-3559584	024-3540043	martbeek@telebyte.nl
6531 RR	Nijmegen	De Marwindt - V.S.O.	Nijlpaardstraat 4	024-3567765	024-3552365	vso.de.marwindt@tip.nl
6531 MV	Nijmegen	De Open Cirkel- zorginstelling	Slotem. de Bruinew. 248	024-3591919	024-3552365	
3011 CN	Rotterdam	L.W. Hildernisschool	Pierre Baylestraat 2	010-4135651	010-4110113	hildernisschool@amman.nl
3078 PE	Rotterdam	Dr. F. Hogewindschool	Kraayeveldstraat 2	010-4821088	010-4821885	f.hogewind99@freeler.nl
3067 PW	Rotterdam	Amman College - V.S.O.	Malmöpad 60	010-4552318	010-4558407	evertseschool@amman.nl
3007 MA	Rotterdam	S. Jonkerenschool	Guido Gezelleweg 12 P.B. 91030	010-4329377	010-4196627	
3061 CT	Rotterdam	Rudolf Mees Instituut	Witte Hertstraat 1	010-2041515	010-2041519	
3032 AD	Rotterdam	Amman College	Heer Bokelweg 260	010-2436710	010-2436713	
3032 AD	Rotterdam	Dienst Ambulante Begeleiding	Heer Bokelweg 260	010-2436714	010-2436717	
3042 CA	Rotterdam	Zorgcentrum Rotterdam	Burg. Wijnaendtslaan 25	010-4626092	010-4156044	
2287 EE	Rijswijk	De Voorde	Bazuinlaan 2a	070-3943042	070-3944629	schoon@voorde.schoon.nl
1740 AK	Schagen	Burg. de Wildeschool	Meerkoet 25 - P.B. 430	0224-214896	0224-298945	burgemeesterdewilde@quicknet.nl
1741 MC	Schagen	O.S.G. Hendrik Mol - V.S.O.	Hoep 28	0224-214071	0224-296079	hendrikmol@multiweb.nl
5271 GD	St-Michielsg.	Viataal	Theerestraat 42	073-5588111	073-5512157	info@viataal.nl
5271 GD	St-Michielsg.	CVO Compas-VSO	Theerestraat 42	073-5588182		compas@viataal.nl
5271 GD	St-Michielsg.	Rafaël (doofblinden)	Theerestraat 42	073-5588245		rafael@viataal.nl
3523 CL	Utrecht	Het Rotsoord	Rotsoord 36	030-2525000	030-2525000	info@rotsoord.nl
3523 HB	Utrecht	Het Rotsoord - V.S.O.	Slotlaan 37	030-2888747	030-2888747	info@rotsoord.nl
3563 VJ	Utrecht	Bertha Muller school	Santa Cruzdreef 30	030-2612404	030-2662024	secretariaat@berthamullerschool. utrecht.kennisnet.nl
3563 EN	Utrecht	De Taalkring	Agavedreef 92	030-2660875	030-2613419	
3563 EP	Utrecht	Alfonso Corti school - V.S.O.	Boadreef 2	030-2621227	030-2618385	acs@acc-expertise.com
3513 EM	Utrecht	Effatha Guyot Groep	Oudenoord 115	030-2398006	030-2398015	
3571 XH	Utrecht	Het Klankbeeld	Cohenlaan 6	030-2734827	030-2940836	klankbeeld.cohenlaan@hetnet.nl
5263 EE	Vught	COO Talent	Helvoirtseweg 189	073-5588552/557	073-5588516	talent@viataal.nl
5261 LB	Vught	Mariëlla	Laagstraat 1	073-5588651	073-5588615	mariëlla@viataal.nl
2716 KS	Zoetermeer	Effatha Guyot Groep	Zalkerbos 330	079-3294500	079-3294600	info@effathaguyot.nl
8022 DZ	Zwolle	Enkschool	Jan Buschstraat 6	038-4554400	038-4218088	enk@enkschool.nl
8001 BH	Zwolle	Effatha Guyot Groep	Postbus 1329	038-4268590	038-4268599	info@effathaguyot.nl

Vriendelijk verzoek: Geef wijzigingen van adressen, telefoon- en faxnummers van scholen en instituten direct door aan de eindredactie

'elkaar verstaan!'

Siméa congres

Voor uw agenda:
2003: 10 en 11 april

Het aantal deelnemers aan en de opbrengst van de evaluatie m.b.t. de VeBOSS/VEDON conferentie van 11 en 12 april j.l. heeft de congrescommissie volop nieuwe moed gegeven om de komende conferentie voor te bereiden.

Inmiddels zijn **VeBOSS** en **VEDON** gefuseerd en heet de **vereniging Siméa**. Voor de vorm van de jaarlijkse conferentie heeft dit geen consequentie, voor de naam wel: **Siméa congres**.

Uit de evaluatie van de laatste conferentie bleek dat een aantal vernieuwingen zeer is gewaardeerd. We zullen dit daarom in 2003 handhaven. Zo is er op vrijdag een volledig programma, zonder herhalingen. Dit betekent op zowel donderdag als vrijdag meer dan 40 workshops / mini lezingen! Bovendien zullen we opnieuw een indicatie geven van de 'zwaarte' van een workshop / minilezing, zodat ervaren en startende congresgangers makkelijker een keuze kunnen maken.

Het thema voor dit congres luidt:

"Elkaar verstaan"

Het Siméa congres is gepland op donderdag 10 en vrijdag 11 april 2003 in het Congres Hotel 'De Werelt' te Lunteren.

Het eerste congres van Siméa, voortgekomen uit de gefuseerde verenigingen VeBOSS en VEDON

